

Történetek a mélyföldről

Magyarország és Németalföld
kapcsolata a kora újkorban

Szerkesztette:

Bozzay Réka

Printart-Press Kft.

Debrecen, 2014

Három neves németalföldi jogász és Nadányi János kapcsolatának nyomai

P. SZABÓ BÉLA

I. Prológus

Nem állhatunk messze az igazságtól, ha kijelentjük, hogy a németalföldi tartományok és hazánk kora újkori szellemi kapcsolatainak kutatásában az egyik sötét foltot a jogtudomány területén jelentkező hatások feltáratlansága jelenti. Pedig a korabeli hazai könyvtárjegyzékekben fel-feltűnnek Lipsius és Grotius művein túl is németalföldi jogászok munkái, és ha nem is nagy számban, de az észak-németalföldi egyetemek jogi karain is megfordultak és tanultak peregrinusaink.

Az alábbiakban egy olyan 17. századi vándordíák jogi tanulmányainak és kapcsolatainak a számbavételére teszünk kísérletet, akinek jogi tanulmányai – legalábbis a számszerű adatok tekintetében – kirínak az utóbbi évtizedek peregrinációs kutatásainak adathalmazából.

A Békés megyei nemesi családból eredő Nadányi János¹ több éves németalföldi tartózkodása alatt olyan jogász személyiségekkel (professzorokkal, gyakorló jogásszal) került többé-kevésbé szoros kapcsolatba, akik koruk jellegzetes alakjaiként fémjelezték az európai jelentőségre

¹ Életére vö. többek között: *Régi magyar költők tára. XVII. század. Az 1660-as évek költészete (1661–1671)*, szerk. STOLL Béla és VARGA Imre, X, Bp., Akadémiai, 1981, 718–720; ZOVÁNYI Jenő, *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*, szerk. LADÁNYI Sándor, Bp., MRE Zsinati Iroda, 1977, 419; BOD Péter, *Magyar Athenas avagy az Erdélyben és Magyar-országban élt tudós embereknek, nevezetesebben a kik valami, világ eleibe bocsátott írásk által esméretesekké lettek, 's jo emlékeztüket fen-hagyták Historiájok*, hn., 1766, 185–186.

törő hollandiai *jurisprudentiát*. Az ezen kapcsolatokra vonatkozó adatok – elsősorban *disputatiók* – ismertetése arra is alkalmat kínál, hogy felhívjuk a figyelmet két – eddig nem jegyzett – könyvészeti *hungaricára*.

Annak ellenére, hogy egyetemi tanulmányai okán Nadányi János kora egyik legjobban képzett tudós jogásza lehetett volna, a hazai jogtörténetbe nem írta be a nevét. Sokkal inkább számon tarthatjuk történetíróként, műfordítóként és (alkalmi) költőként. Neolatin irodalmunk szakértő² az ún. organikus történelem egyik első hazai képviselőjét látják Nadányiban, aki még peregrinációja alatt írott *Florus Hungaricus* című történeti munkájával – amely a magyar történelmet foglalta össze a hun kezdetektől I. Lipót trónra lépéséig – bizonyos európai hírnevet is szerzett magának. Könyve olyan sikeres volt, hogy pár hónappal amszterdami megjelenése után kivonatos formában angolra is lefordították.³ Tudományos pályája csúcát jelentő ezen korai munkája egy sajátos korabeli történetírói trendbe illeszkedve adott áttekintést (elsősorban Bonfini és Istvánffy munkáira támaszkodva) a magyar történelemről, s ezzel a korabeli nyugat-európai közvélemény érdeklődését szolgálta ki azzal, hogy kivonatos formában hozzáférhetővé tette a korábbi történetírók magyar történelemre vonatkozó megállapításait. Pályája korai szakaszához köthető és polihisztóriai hajlamainak jeleként értékelhető, hogy még 1666-ban lefordította és 1669-ben Kolozsváron kiadatta Antonius Mizaldus egyik botanikai könyvét.⁴ Ezen munkája révén – mivel a Mizaldus által

² HAVAS László, *Az antik organikus történelemfelfogás elemei Nadányi Jánosnál*, *Studia Litteraria XXXII* (1994), 43–51.; Uo., *Nadányi János – a magyar nép és állam születéséről*, Erdélyi Tükör, 1997/1–2, 25–28.

³ GÖMÖRI György, *A Florus Hungaricus angol kiadása 1663-ban*, Erdélyi Múzeum, 58(1996/1–2), 161–164.

⁴ SZABÓ Károly, *Régi magyar könyvtár. I. Az 1531-től 1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*, Bp., MTA, 1879. (továbbiakban RMK I) Nr. 1087.- *Kerti dolgoknak le-írása. Négy könyvekben rendszeren bé-foglaltatott: Mellyek köz-zaul az első A' Kerteknek Gondviselését, ékesítését, és sok rend-béli titkait*

összegyűjtött verseket is átültette magyarra – első jelentős műfordítóink közé sorolhatjuk.⁵ Ezen kötetben saját magyar nyelvű verse is fellelhető. Alkalmi latin versei elsősorban peregrinációjához köthetők, melyeket alább egy további munkával egészítünk ki.

Mivel Nadányi művelődéstörténetünk által is számon tartott teljesítményét tanulmányai alatt vagy közvetlenül azután mutatta fel, ezért talán nem érdektelen végigkövetni peregrinációját és azon belül is jogi tanulmányaihoz (is) kapcsolódó németalföldi összeköttetéseit.

1. Nadányi János peregrinációja

Nadányi János külhoni utazásai és tanulmányai meglehetősen jól dokumentáltak, annak ellenére, hogy bizonyosan létező útinaplója nem maradt fenn, és emlékkönyvről⁶ is csak a 19. század második feléből vannak adataink.⁷ Hollandiai és angliai tartózkodásával kapcsolatos információink sok esetben közvetettek, ezért is érdekes lehet

mutattya meg; a' második az óltásnak mesterségét adgya előnkben; az harmadik kerti holmiknek orvos hasznait rendre írja ki; a' negyedik a' kerti holmiknek parajoknak, győfereknek, gyűmő'lső'knek, szőlőknek, bornak és husnak gyűnyő'ru'séges állapotban meg-tartásoknak módgyát fejtegeti. Mind ezek gyűnyő'ru'séggel és ki-mondhatatlan haszonnal rakvak: sok kiváltképpen valo dolgokkal most elő'szszó'rt meg-ő'regbittettek és világosítottak. Deákul MIZALD ANTAL, Monluciai Orvos Doctor által. Magyarra pedig fordítottak és sok helyeken továbbra-is értelmessebben magyaráztattak NADÁNYI JANOS által. Colosvarat, Nyomtatattott Veres-Egyhazi Szentyel Mihaly által 1669 Esztend.

⁵ Régi magyar költők tára: XVII. század, i. m., 322-351.

⁶ Nadányi Mihály Erdély későbbi ítélmestere 1656-ban fia neveléséről kiadott utasításában fia nevelőjét, Enyedi R. Gáspárt egy útinapló írására utasította, és egy emlékkönyv beszerzését is fontosnak tartotta: „... mert az olyan nevezetes emberek nagy becsülettel szokták venni az peregrinusok látogatásokat. Ezvégre nem ártana, ha még Bécsben szereznétek albumot, hogy imitt-amott írnanak bele az tudós emberek. ... Gasi egy könyvet tartson, melyben Bécstől fogván mind Ultrajectomig az utat leírja, micsoda falukon és városokon mentenek keresztül, hol mennyit költenek mind egyre, mind másra, micsoda molestiákra tanáltak, hol és ki, micsoda jó akarattal excipialja őket...” Vö. Magyar utazási irodalom: 15-18. század, szerk. Kovács Sándor Iván, MONOK István, Budapest, Szépirodalmi, 1990, 119-120.

⁷ GÉRESI Kálmán, *Intő utasítás akadémiákra induló ifju Nadányi János számára*, MPEIF, 9(1878/11-12), 484-491.

a Nadányi jogi tanulmányaival kapcsolatos nyomtatott dokumentumok vizsgálata.

Ma már elfogadott, hogy nagyváradi és Sárospataki tanulmányok után a legfeljebb 15 éves Nadányi János apja szándékainak megfelelően Utrechtben kezdte meg külföldi tanulmányait, mégpedig történelmi és irodalmi tárgyakkal. Utrechtbe valamikor 1656 második felében érkezhetett,⁸ ahol az egyetemen (beiratkozás nélkül) először filozófiai tanulmányokat folytatott, amit egyik logikai vitatkozása is mutat 1657-ben.⁹ Filozófiai tanulmányai mellett/után hamarosan – az apai utasításnak megfelelően valószínűleg teológiai, de egészen bizonyosan – jogi előadásokat is hallgatni kezdhett,¹⁰ mivel 1658 februárjára

⁸ Egy teológiai *disputatio* ajánlásában, mint utrecht-i tanulóársat nevezik meg 1656 szeptemberének és októberének fordulóján. RMK III. 1971. Vö. SEGESVÁRY Lajos, *Magyar református ifjak az utrecht-i egyetemen 1636-1836*, Teológiai Tanulmányok, szerk. CSIKESZ Sándor, Debrecen, 1935/44, 19; BOZZAY Réka, LADÁNYI Sándor, *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595-1918 – Hongaarse Studenten aan Nederlandse Universiteiten 1595-1918*, Budapest, ELTE Levéltára, 2007 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15), nr. 1345.

⁹ *Disputatio logica, de Argumentis modo quodam consentaneis. Quam ... Sub Praes. D.M. Danielis VOET, Med. & Phil. Doct. Logices ac Metaphysices in Almá Acad. Ultraj; Prof. Ord. Publicè ventilandam proponit Johannes NADÁNYI, ac Keres Nadany, Ungarus ... Ultrajecti: Joh. à Waesberge, 1657. Bozzay és Ladányi 1657. május 16-i dátummal egy jogi disputatióra utal. BOZZAY, LADÁNYI, i. m., nr. 1345. Ez is teljesen megfelel az apai kívánalmaknak: „Historiára is collegiumot tartsatok, háromra reá fogtok érkezni, úgymint logicum, historicum és linguara. Azokban ugyan ezeknek professióira is reá járjatok. Ezeket elvégezvén annak utána az pbsicához, politicához s ethicához fogj, azokra bizonyos collegiumot tartsatok, és bizonyos jó authorokat szerevve megolvassátok.” Vö. Magyar utazási irodalom..., i. m., 121. Daniel Voet testvére volt Nadányi későbbi jogász-mentorának Paulus Voetnek. Vö. *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, ed. P.C. MOLHUYSEN, P.J. BLOK, K.H. KOSSMANN, Deel 7, Leiden, A. W. Sijthoff's, 1911, (reprint: Amsterdam, 1974), 1278; Klemens DIECKHÖFER, *Der niederländische Arzt Daniel Voet: Ein Neoaristoteliker des 17. Jahrhunderts*, Diss. Münster, Institut für Geschichte der Medizin der Universität Münster, 1968 (Münstersche Beiträge zur Geschichte und Theorie der Medizin, 3).*

¹⁰ Nadányi Mihály utasítása szerint a teológia előbbvaló lett volna, de kifejezetten pártolta a jogi tanulmányokat is: „Mikor azonban ezeket cselekszed az theologiában, az juris prudentiának professiójára járhat. Az theologicus labort fél esztendő alatt véghez vivén, annakutána is juris prudentiára azok szerént collegiumot tartis, mely mellett az gallica linguara, és mathematicára collegiumot tarthatsz. Kiváltképpen az derekas casusoknak decisiójára gondod légyen, és azokat notálni ne nebezteld.”

ban őt és nevelőjét, Enyedi R. Gáspárt a filozófia és a jog éles eszű hallgatóinak nevezik.¹¹ Famulusa esetében ez mindenképpen jogos, hiszen már 1657 márciusában jogi vitatkozásra vett részt *respondens*ként Paulus Voet professzor elnöksége alatt,¹² de valószínűleg Nadányira is igaz,¹³ hiszen néhány hónap múlva ő is – mint látni fogjuk – jogi vitatkozásokon adhatott számot felkészültségéről. Arról, hogy a teológiával is komolyabban foglalkozott volna Utrechtben, nincsenek adataink. Valószínűleg előadásokat hallgatott többek között e tárgykörben is.

Nadányi és Enyedi valószínűleg mintegy támaszpontul használták Utrecht városát, ahonnan időközönként hosszabb-rövidebb időre más észak-németalföldi városokba tették át székhelyüket, de – legalább is itteni tartózkodásuk első három-négy évében – vissza-visszatértek Utrechtbe. Így Enyediről tudjuk, hogy 1658. április 8-án beiratkozott

Franekerben, ott disputált is,¹⁴ majd visszatért Utrechtbe.¹⁵ Ezen kitérőn – bár a franekeri matrikulában beírva nem találjuk nevét – minden bizonnyal követte Nadányi is, mivel 1658 augusztusában Franekerből köszöntötték verssel Martonfalvi T. György Ramus *Dialecticájáról* írott nagy munkáját.¹⁶ Ugyanakkor az év folyamán több magyarországi hallgató Utrechtben ajánlotta Nadányinak *disputatióját*,¹⁷ s a nyár folyamán (júniusban) maga is két vitatkozás *respondens*ként volt ott. Mindebből arra következtethetünk, hogy Enyedi korábban áttette székhelyét Frízföldre, míg Nadányi a nyár végén követhette, de télen már ismét Utrechtben voltak. 1659 folyamán azonban újra Franekerben lehettek, mert Nadányi üdvözlő verseket írt itteni vitatkozásokhoz.¹⁸

Nadányi 1659 augusztusáig élhetett tartósan Utrechtben, ahonnan Leidenbe távozott, ahol augusztus

¹⁴ *Disputationum Juridicarum XCV. & XCVI. Desumptae Ex Titulis XXXIX. XL. XLI. XLII. XLIII. XLIV. De hereditate vel actione vendita: Quae res vendi non possunt: Quae res exportari non debeant: de Eunuchis: de Patribus qui fil. distrax. de rescidendis vend. Lib. IV. Cod. Justin. Quas Sub Praesidio D. Johannis Jacobi WISSENBACH, J. U. D. ejusdemque Facultatis in Celeberrima Frisiorum Academia Professoris Primarii, Fautoris & Praeceptoris sui aetatem venerandi, Publice ventilandum proponit Caspar ENYEDI, Transylvano-Ungarus, Franekerae, Ex Officina Johannis Wellens, Illustrium Frisiae Ordinum et eorundem Acad. Typog. Ordinarii, MDCLIX; RMK. III. 2055.*

¹⁵ BOZZAY, LADÁNYI, *i. m.*, nr. 2762.

¹⁶ RMK. III. 2021. A tényre a figyelmet Herepei János hívta fel. Vö. HERPEI János, *Az öreg Comenius néhány magyar híve: Magyar diákok Amszterdamban = Művelődési törekvések a század második felében, Herepei János cikkei*, szerk. KESERŰ Bálint, Bp., MTA Irodalomtudományi Int., Szeged, JATE, 1971 (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, III) 396; Gömöri György angliai peregrinációs adatbázisa szerint is megfordult Nadányi Franekerben, igaz szerinte 1659-ben. Vö. GÖMÖRI György, *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken 1526–1789*, Bp., ELTE Levéltára, 2005 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 14), nr. 34, 132.

¹⁷ 1658. február (RMK III. 2017.), július (RMK III. 2020.), december (RMK III. 2019.)

¹⁸ RMK III. 2055 és 2057. Természetesen az Utrecht és Franeker közötti viszonylag nagy távolság miatt az is elképzelhető, hogy levélben is küldhettek üdvözlő verseket egymásnak a diákok. Mindenesetre Enyedi – mint láttuk – 1659-ben Franekerben disputált.

¹¹ Debreceni P. János politikai *disputatióját* ajánlja többek között nekik: „...illis philosophiae ac Sacrae Themidos Alumni sagacissimis.” SZABÓ Károly, HELLEBRANT Árpád, *Régi Magyar Könyvtár III. kötet Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve*, Bp., MTA, 1896, (továbbiakban RMK III) nr. 2017.

¹² *Disputatio Juridica, De Justitia et Jure Septima, Quam F. D. O. M. Sub Praesidio Viri Clarissimi, D. Pauli VOET, Juris in Illustri Academia Ultrajectinae Professoris ordinarii. Publice ventilandum proponit Caspar ENYEDI, Panno-Dacius, Ad diem 20. Martii, horis locoque solitis. Ultrajecti, Ex Officina Johannis a Waesberge, Anno MDCLVII. Vö. RMK III. 1994.* Bozzay és Ladányi jegyzéke szerint a március 20-i dátumot (tévesen) beiratkozási adatként is értelmezhetnénk, de ezt inkább Enyedi első utrechti említésének időpontjaként kell elfogadnunk. BOZZAY, LADÁNYI, *i. m.*, nr. 1350. Ezen a helyen nem kerül szóba az említett *disputatio*, viszont egy 1659-es Franekerben lezajlott jogi *disputatiójá* igen. Kicsit zavaró, hogy franekeri adatai között viszont mindkét utrechti *disputatiójá*, az 1657-es és 1660-as is szerepel. Vö. nr. 364.

¹³ 1658 júliusában már joggal titulálja „*juris utriusque et philosoph. studiosus*”-nak egy általa üdvözlő verssel köszöntött magyar *artes*-hallgató. RMK III. nr. 2020. Vö. SEGESVÁRY, *i. m.*, 20.

29-én iratkozott be joghallgatónak.¹⁹ Később azonban akár többször is visszatért (Enyedivel együtt) Utrechtbe, hisz utóbbi 1660-ban itt doktorált.²⁰ Közben többször megfordulhattak Amszterdamban is, ahol Nadányi *Florus Hungaricus*-a 1663-ban sajtó alá került.²¹

Nadányi egyedül iratkozott be újra a jogra Leidenben 1663. május 4-én,²² de nem sokáig maradhatott itt, mert 1663 nyarától 1664 áprilisáig (talán nem először) Angliában tartózkodott: Cambridge-ben pár hetet töltött 1664 elején, de ugyanazon év márciusában már Oxfordban tartózkodott, ahol valószínűleg egy trimesztert időzött.²³ Ezen évben hazaindult, és Párizson, Bázelen és Bécsen át ért haza. Feltehetően hazaútban iratkozott be Nadányi a bázeli egyetemre 1664. november 29-én.²⁴ 1665 januárjában azonban már Bécsben volt,²⁵ s 1666-tól tanári állást vállalt Nagyenyeden.

Nadányi peregrinációjának egyik legtitokzatosabb kérdése, hogy az apja által preferált teológia és az általa felsorolt egyéb tudományterületek közül miért éppen a

¹⁹ BOZZAY, LADÁNYI, *i. m.*, nr. 2763.

²⁰ *Disputatio Juridica Inauguralis. De Lege Falcidia, Quam Solo Deo ter Opt. Max. Praeside Ex autoritate Magnifici D. R. D. Gisberti VOETII, S. S. Theologiae Doctoris, ejusdemque Facultatis in Incluta Academia Ultrajectina Professoris Celeberrimi, ibidemque verbi Divini ministri vigilantis. Nec non Consensu Amplissimi Senatus Academici, & Consultissimae Juridicae Facultatis Decreto. Pro gradu Doctoratus & privilegiis in U. J. consequendis Publice ventilandum proponit Caspar ENYEDI, Transylvano-Hungarus. Ad diem 30. Martii, horâ locoque solitis. Ultrajecti, Ex Officinâ Johannis a Waesberge, Anno MDCLX. RMK III. 2119.*

²¹ A kiterjedt irodalomból legyen elég a következőre és az ott említettekre hivatkozni: *Iohannis Nadányi Florus Hungaricus: Nadányi János A magyar Florus*, sajtó alá rendezte HAVAS László et al., (ATAOA, XI), Debrecen, Kossuth Egyetemi, 2001, I-XXIX.

²² BOZZAY, LADÁNYI, *i. m.*, nr. 2763.

²³ GÖMÖRI, *Angol és skót... i. m.*, nr. 34, 132; UO., *Magyar peregrinusok a XVII. századi Cambridge-ben*, ItK, (1985/2), 199.

²⁴ HEGYI Ádám, *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon*, Bp., ELTE Levéltára, 2003 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 6), nr. 48. Hegyi nem tud Enyedi beiratkozásáról, Gömöri viszont hozza az adatot. Vö. GÖMÖRI, *Angol és skót... i. m.*, nr. 270.

²⁵ HERPEL, *i. m.*, 397.

jogtudományban merült el az átlagnál jóval alaposabban. Valószínűleg számolnunk kell bizonyos mértékig Enyedi hatásával is, aki maga is érdeklődhetett a jogi kérdések iránt. Bizonyosat nem tudhatunk. Az azonban nyilvánvaló, hogy érdeklődésük jogtudomány felé fordulásában nagy szerepe lehetett azon jogász-személyiségeknek, akikkel hosszú vándorlásuk alatt Észak-Németalföldön megismerkedhettek.

2. A németalföldi jogtudomány a fénykor előtt

Természetesen a magyarországi és erdélyi peregrinusok észak-németalföldi egyetemek felé fordulása a 17. század 20-30-as éveiben elsősorban a harmincéves háborúnak, valamint németországi ortodox lutheránus egyetemek ellenséges magatartásának volt köszönhető,²⁶ de az is nyilvánvaló, hogy utóbbi körülmény elsősorban a teológus hallgatók számára volt érdekes. Ugyanakkor a világi tudományok iránt érdeklődő vándordiakok számára is egyre keveset jelentettek a hollandiai akadémiák.

Utóbbi peregrinusok között – bár csekély számban – találunk olyanokat is, akik a jogtudomány iránt érdeklődtek. Nadányi és Enyedi esetében úgy fogalmazhatunk, hogy jól ráéreztek arra, hogy hová tevődik át fokozatosan az európai jogtudomány súlypontja az elkövetkező évtizedekben. Még nem a fénykorban érkeztek, de már egy olyan időszakban, mikor jó eséllyel érezni lehetett egy bizonyos erjedést a fiatal hollandiai jogi iskolákban. Ugyanis mai tudásunkból kiindulva azt mondhatjuk, hogy a jórészt a 16. század végén és a 17. század első felében létrejött németalföldi egyetemek jogi karai a 17. század első felében mintegy a „felkészülés” fázisában tevékenykedtek. Ebben az időszakban jelentek meg azok a csírák, amelyek a század második felétől és a 18. század első kétharmadában

²⁶ Vö. mind helyett BOZZAY, LADÁNYI, *i. m.*, 16-17.

a jogtudományi „nagyhatalmakká” tették az északi jogi karokat, különösen Leident és Utrechtet.²⁷

A 16. század végétől számíthatjuk azt az időszakot, mikor a francia humanista iskola Németalföldre menekülő hugenotta képviselői először kezdték közvetíteni a római jog tudományát a tevékenységüket megkezdő ottani egyetemek felé.²⁸ A humanista jogtudomány mindkét ága, a filológiai-antikvárius irányultságú „elegáns jogtudomány”²⁹ és a dogmatikai-rendszertani törekvéseket megvalósító irányzat³⁰ is utat talált magának az északi kálvinista egye-

²⁷ A holland jogtudomány fénykorával részletesen foglalkozik: Govaert C. J. J. VAN DEN BERGH, *Die holländische Elegante Schule. Ein Beitrag zur Geschichte von Humanismus und Rechtswissenschaft in den Niederlanden 1500-1800*, Frankfurt am Main, V. Klostermann, 2002.

²⁸ Franz Wieacker híres metaforája szerint a „nagy” jogtudomány Itáliában meggyújtott fáklája francia kezekből jutott Németalföldre, hogy aztán holland közvetítéssel jusson el a 18. században Németországba. Vö. Franz WIEACKER, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1996, 169.

²⁹ A jogi humanizmus ökortörténeti, filológiai-antikvárius „irányzatának” célja az volt, hogy szövegkritika útján minél jobb szövegkiadásokat tegyen lehetővé. Ez a törekvés túlterjedt ugyan a *Corpus Juris Civilis* szövegének megtisztításán, és szélesebb forrásalapot kívánt biztosítani a jogtudomány számára, de mégsem tudta megtörni a *Corpus Juris* tekintélyét. Az irányzat hívei számára a római jog nem jelenthetett többet, mint történeti forrást. Az itáliai egyetemek középkori római joga a humanisták számára már csak romlott latinsága miatt sem lehetett elegáns. A humanisták szakítva a középkori jogtudósok tekintélyelvűségével, részletes nyelvtani és filológia kutatás tárgyává tették a *Corpus Juris*. A jusztinianuszi könyveket nem tekintették többé mindenben fölül álló autoritásnak, tekintélynek és élő, megfellebbezhetetlen jogszabálynak, hanem történetiségében vizsgálták, fel akarták fedezni anyagában az „ókori” tartalmat is. Vö. Roderich STINTZING, *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*. Abt. 1-2., München, R. Oldenbourg, 1880, 209-240; Hans Erich TROJE, *Die Literatur des gemeinen Rechts unter dem Einfluß des Humanismus = Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte: Neuere Zeit (1500-1800): Das Zeitalter des gemeinen Rechts*, II/1. Wissenschaft, hrsg. Helmut COING, München, C. H. Beck, 1977, 640-689; WIEACKER, *Privatrechtsgeschichte...*, i. m., 165-167.

³⁰ Ez az irány a joganyag ideális rendszerezésének megteremtését tűzte ki célul maga elé, ami együtt járt bizonyos alapelvek kidolgozásával is. Az ekkoriban kialakult jogi rendszerezési törekvéseket természetesen nem lehet a modern logika mércéjével mérni: a jogelveket nem egy axiómából vezették le, és az által rendszerezték, hanem pusztán a hagyományos joganyag bizonyos általános fogalmak (pl. alanyi jog) szerinti felosztását kísérelték meg. A rendszerezési kísérletekkel szorosan összefüggött az a tendencia, melynek következtében az oktatás és a

temekre. A kibontakozó és a francia minta pozitív vívmányait kihasználni tudó új hollandiai jogtudomány³¹ központjává a leideni *universitas* vált.

De nem csak idegenből származó impulzusokkal kell számolnunk. A 17. század első felében még éppen csak szárnyait bontogató úgynevezett „holland iskola” ekkori képviselői – csakúgy, mint a nemzedékekkel későbbi nagy korszak vezető jogtudósai – elkerülték a jogi humanizmus extrémításait, túlkapásait. A jogi humanizmusra oly jellemző, a római jog irányába megnyilvánuló történeti érdeklődésük nem vonta el őket koruk jogának, elsősorban hazai joguknak (*oud-vaderlands recht*) tanulmányozásától. Grotius *Inleidinge*³² jelentette azt az áttörést, ami saját partikuláris joguk (*mores hodierni, consuetudines nostrae*) történetének tanulmányozását is a jogtudók érdeklődési körébe vonta, és megelőlegezte azon munkák sorát, melyek a hazai jog intézményeit a római jog segítségével tanulmányozták és alakították a 17. század közepétől kezdve. Ekkortól számíthatjuk, hogy néhány észak-németalföldi egyetem jogászprofesszora és néhány tehetségesebb gyakorló jogász megkezdte azt a munkát, amely révén megteremtették helyi jogaik tudományos feldolgozásának és fejlesztésének alapjait, s melynek révén több tudós nemzedék munkájának eredményeként kialakították a

tudományos kutatás is elszakadt attól a tradíciótól, mely szerint a vizsgálódások az egyes szöveghelyek külön-külön értelmezésére irányultak. Vö. WIEACKER, *Privatrechtsgeschichte...*, i. m., 164-165; TROJE, *Die Literatur...*, i. m., 741-755. pp.; UO., *Wissenschaftlichkeit und System in der Jurisprudenz des 16. Jahrhunderts = Philosophie und Rechtswissenschaft: Zum Problem ihrer Beziehung im 19. Jahrhundert*, hrsg. J. BLÜHDORN, J. RITTER, Frankfurt am Main, V. Klostermann, 1969, 63-88; VAN DEN BERGH, *Elegante Schule...*, i. m., 71-80.

³¹ Paul KOSCHAKER, *Europa und das römische Recht*, München, C.H. Beck'sche, 1966, 117-118; WIEACKER, *Privatrechtsgeschichte...*, i. m., 168-169; Julius G. LAUTNER, *Zur Bedeutung des römischen Rechts für die europäische Rechtskultur und zu seiner Stellung im Rechtsunterricht*, Zürich, Juris, 1976, 37-38.

³² *Inleiding tot de Hollandsche rechts-geleertheid*, Beschreven by Hugo DE GROOT. In 's Graven-Haghe: byde Weduwe ende Erfgenamen van wijlen Hillebrand Jacobssz van Wouw, 1631. (Több másik kiadás, címvariációkkal még ugyanabban az évben.)

„*Rooms-Hollands Regt*”³³ kodifikálatlan, de tudományosan cizellált rendszerét. A németalföldiek mind a magánjog területén, mind azon túlterjeszkedve, a nemzetközi jog, az alkotmánytan és a jogelmélet területén is olyan eredményeket értek el, melyeket méltán tekinthetünk a következő nagy jogtudományi korszak, az észjog (természetjog) kora előhírnökeinek.³⁴

De – mint hangsúlyoztuk – a 17. század első fele, bár már ekkor is voltak kiemelkedő egyéniségei a jogi karoknak, még csak az alapozás időszakát jelentette mind a jogoktatásban, mind a professzorok irodalmi tevékenységét tekintve.

3. A németalföldi jogoktatás

Az itáliai és birodalmi *universitas*okhoz hasonlóan az észak-németalföldi jogi karok 16. század végi, 17. század eleji tanterveiben is elsősorban még a római jog volt az uralkodó. Kánonjogot nem, *jus feudale*t is csak rövid ideig tanítottak. Bár kialakultak új oktatási módszerek is, a tananyag tekintetében ekkoriban még inkább a középkorból áthagyományozódott oktatási tradíciók voltak a jellemzőek. Az oktatás célja elsősorban az volt, hogy az ókori szövegek alapján megtanítsa a joghallgatókat a jogszabályok értelmezésére és alkalmazására, a „jogászai gondolkodásmódra.” Nem egy adott állam, vagy földrajzi terület jogának teljességét kellett továbbadniuk a tanároknak, hanem a cél inkább az volt Európa-szerte, hogy egységes módszerek és szövegek alapján készítsék fel a hallgatókat a jogászai hivatásra.³⁵ Nem a joggyakorlatot oktatták, hanem a jog

³³ A legújabb kutatásokra vö. *Das römisch-holländische Recht: Fortschritte des Zivilrechts im 17. und 18. Jahrhundert*, hrsg. Robert FEENSTRA, Reinhard ZIMMERMANN, Berlin, Duncker & Humblot, 1992 (Schriften zur Europäischen Rechts- und Verfassungsgeschichte, 7) 199.; Ebből különösen a jogtudományra vö. ZIMMERMANN, *Römisch-holländisches Recht – ein Überblick*, 9-58.

³⁴ WIEACKER, *Privatrechtsgeschichte...*, i. m., 168; VAN DEN BERGH, *Elegante Schule...*, i. m., 53-63.

³⁵ G. C. J. J. VAN DEN BERGH, *Inleiding = Rechtsgeleerd Utrecht: Levensschetsen*

tudományát, ami a korabeli más diszciplínákhoz hasonlóan, szövegtudomány volt.

A professzorok legfontosabb kötelessége a nyilvános előadások (*lectiones, praelectiones*) megtartása volt a félévénként előre meghirdetett tanrend szerint. A nyilvános előadások arra az időre vezethetők vissza, amikor még nem álltak rendelkezésre nyomtatott tankönyvek és a megtanulandó anyagot a hallgatónak magának kellett lejegyeznie. Korai formájukban tehát az előadások inkább diktálásnak voltak tekintendők, amik didaktikailag természetesen nem voltak különösebben igényesek. Ünnepnapi kivétellel szinte mindennapon voltak előadások. Az előadások általában a jusstiniánuszi forrásokból³⁶ kiválasztott részletkérdésekről szóltak és elsősorban a szövegértelmezés metodikájának elsajátíttatására irányultak. Az előadások megértéséhez bizonyos előzetes felkészülésre volt szüksége a hallgatóknak, a foglalkozáson nem, vagy csak alig volt helye kérdéseknek, illetve vitának. A professzorok bizony gyakran elmulasztották az előadásokat, illetve rövidítve tartották meg azokat. Kötelezettségük volt, hiszen tulajdonképpen ezért kapták fizetésüket a fenntartótól, de nem tatózott a legkedveltebb feladataik közé a nyilvános előadások megtartása.

A magánfoglalkozások két formája, az egyetem falai között megtartott magánelőadások (*privatissima*) és általában a professzor házában sorra kerülő magán-kollégiumok (*collegia domestica*) jóval szűkebb körnek adtak célzottabb

van elf hoogleraren uit driehonderdvijftig jaar Faculteit der Rechtsgeleerdheid in Utrecht, red. G. C. J. J. VAN DEN BERGH, J. E. SPRUIT, M. VAN DE VRUGT, Zutphen, Walburg, 1986 (Stichtse historische reeks, 11), 12.; UO., *Elegante Schule...*, i. m., 59-60.

³⁶ I. Justinianus bizánci császár uralkodás alatt (527-565) írták össze a római jog korábbi félévezredes történetének forrásait. A *Codex* és a (később összeállított) *Novellae* a császári rendeletek gyűjteménye, a *Digesta* a jogtudósok szakvéleményeiből összeállított gyűjtemény, míg az *Institutiones* egy kezdő joghallgatók számára összeállított tankönyv volt. A 16. század végétől ezen könyveket összefoglalóan *Corpus Juris Civilis*nek nevezték a kontinensen.

felkészülési lehetőséget. Itt a feldolgozandó témák megválasztása is jóval szabadabb volt, igazodhatott a hallgatók igényeihez és a professzor hajlandóságához. Ezek a foglalkozások – közel állva a mai tutorális és szemináriumi oktatási formákhoz – jóval intenzívebb közelítést engedtek a római jog egyes részterületeinek *in complexu* megisméréséhez. A magánoktatás jóval vonzóbb volt, mint a nyilvános előadások, már csak a környezet miatt is: a fűtetlen előadóterem helyett a professzor meleg szállásán került sor a kollégiumi foglalkozásra. Az ilyen *collegium domesticum* keretében az előadáson elhangzottakhoz képest más témákat is elemezni lehetett, és más megközelítéseket lehetett alkalmazni, megfelelően a hallgatók didaktikai igényeinek és későbbi szakmai kilátásainak.³⁷

A korabeli (jog)oktatás fontos részét képezték Európa-szerte a szakmai kérdések felett tartott vitatkozások, a *disputatiók*.³⁸ Az észak-németalföldi jogi karokon is a 17. és 18. században szabályként minden héten tartottak *disputatiókat*, minden hallgatónak legalább néhányszor részt kellett vennie vitákon tanulmányai befejezése előtt. A vitatkozások között különbséget kell tennünk gyakorlótárgyak és a *pro gradu disputationes* között. A gyakorlótárgyakat, amiről a hallgató vitatkozott, szabály szerint (de nem kivétel nélkül) mind Utrechtben, mind Leidenben a professzor fogalmazta meg. Egy *disputatio* sorozat követhette a *Digesta* könyveinek sorrendjét, vagy egy meghatározott témát is körbejárhatott. Hasonlóan a német jogászprofesszorok gyakorlatához néhány monográfia a 17. században egy-egy gyakorló *disputatio*-sorozatból állt össze. A *pro gradu* vitatkozásokat is legtöbbször a professzorok írták, de a jobb hallgatók esetén itt is lehetett ez alól kivétel.

³⁷ VAN DEN BERGH, *Inleiding...*, i. m., 16;

³⁸ SZABÓ Béla, *Előtanulmány a magyarországi joghallgatók külföldi egyetemeken a XVI–XVIII. században készített disputatióinak (dissertációinak) elemzéséhez*, Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica Tom. VIII. Fasc. 5., 1993, 79–154.

A 17. század első felében egyedül ezen a területen jelent meg jelentős metodikai újítás, ami hatást gyakorolt a németalföldi (és német) egyetemeken jogi oktatására is: a Leidenben oktató Bronchorst bevezette a *cirkulárisdisputatiók* szokását,³⁹ mely ezen oktatási forma – a tudós vitatkozások – jelentős megújítását tette lehetővé más európai egyetemeken is.⁴⁰

Éppen Nadányiék tanulmányai idején az egész jogi oktatást érintő jelentős módszertani törekvések jelentek meg a németalföldi egyetemeken, melynek összefoglalóan a *methodus compendiaris* elnevezést adhatjuk. Ennek lényege az volt, hogy egyes professzorok a 17. század második felében felismerték, hogy a hallgatók felkészültsége sem azt nem teszi lehetővé, hogy a régi tradicionális oktatás (a jusztiniánuszi források töredékének exegetikus elemzése) révén, sem azt, hogy a humanista jogtudósok filologizáló (alapos latin-, görög- és történelmi ismereteket előfeltételező) módszerét követve ésszerű időn belül elsajátítsanak meghatározott mennyiségű joganyagot. Ezért elkezdtek *compendiumokat*, tömör és rendszeres tankönyveket és más segédanyagokat kiadni,⁴¹ melyek átláthatóbbá tették az elsajátítandó anyagot, ugyanakkor bizonyos értelemben jelentősen el is sekélyesítették a jogoktatást. Mivel ez a módszer – természetesen nem ellenállás nélkül⁴² – a 17.

³⁹ Ehhez részletesen vö. Margharetta Johanna Adriana Maria ASHMANN, *Collegia en colleges: Juridisch onderwijs aan de Leidse Universiteit 1575–1630 in het bijzonder het disputeren*, Groningen, Igitur, 1990. és UO., *Collegium und Kolleg: Der juristische Unterricht an der Universität Leiden 1575–1630 unter besonderer Berücksichtigung der Disputationen*, Frankfurt am Main, V. Klostermann, 2000.

⁴⁰ Magyarul újabban vö. P. SZABÓ Béla, *Erhard Artner jogi tanulmányai Tübingenben a 17. század elején*, Soproni Szemle, 2011/4, 367–368.

⁴¹ A legjelentősebb ilyen *compendiumok* J. F. BÖCKELMAN *Compendium Institutionum*-ja (1679), J. VOET *Compendium Pandectarum*-ja (1682), C. VAN ECK *Principia juris civilis secundum ordinem Digestorum*-ja (1689) voltak a 17. század második feléből.

⁴² HEWETT, M. L., *Ulric Huber (1636–1694): 'De ratione juris docendi & discendi diatribe per modum dialogi: nonnullis aucta paralipomenois': with a translation and commentary*, Diss., Amsterdam, Gerard Noodt Instituut, 2010.

század második felében terjedt el, ebből a szempontból is két korszak határán fekvőnek tekinthetjük a század közepének évtizedeit.

II. A három jogász mentor

1. Paulus Voet

Nadányi jogi tudására a legmaradandóbb hatást Paul Voet (Paulus Voetius), az utrechti egyetem jogászprofesszora gyakorolta, akivel legalább egy éves együttműködéséről tudunk. Enyedi és Nadányi egy fiatal, de már a Kárpát-medencében is jó hírű⁴³ *academiara* érkezett 1656-ban.

A hosszú és nemes előzetes oktatási és kulturális hagyományokra visszatekintő Utrechtben – németalföldi viszonylatban – viszonylag későn jön létre az *academia*, vagyis az egyetem. A központi kormányzat – hosszú küzdelem után – 1632-ben előbb csak azt engedte meg, hogy egy *Illustre School* jöjjön létre, amelyet szigorúan a város által biztosított források terhére a korabeli közismereti tárgyak oktatása mellett felhatalmaztak a teológia, jogtudomány és filozófia oktatására is. Ebben a minőségében azonban mindössze négy esztendeig működött az intézmény, mivel 1636-ban – kiegészülve az orvosi fakultással – *academiái*, vagyis egyetemi rangot kapott, felruházva a magiszteri és doktori fokozatok odaítélésnek jogával és más szokásos privilégiumokkal. Az egyetemet Utrecht kerületei alapították, vagyis városi egyetem volt, melyet a város finanszírozott. Az intézmény felügyeletét a városi tanács látta el egészen 1815-ig, döntve a legfontosabb egyetemet érintő kérdésekben.⁴⁴

⁴³ Ezt mutatja, hogy Nadányi Mihály kifejezetten Utrechtet jelölte meg fia első tanulólhelyéül. Vö. *Magyar utazási irodalom*, i. m., 120.

⁴⁴ SEGESVÁRY, i. m., 6.

Az utrechti jogi karon 1636-tól kezdődően két professzor oktatott, s ez a szám véglegesen csak a 19. századra nőtt háromra, annak ellenére, hogy már 1645-ben, midőn az egyetem professzorainak a létszámát hétről tizenkettőre emelték, szó volt egy harmadik rendes jogtanár alkalmazásáról. Ez nem mindig valósult meg tartósan és voltak időszakok, mikor rendkívüli tanárok alkalmazásra sem volt lehetőség a város által fenntartott egyetemen.⁴⁵ Nadányi ottani tartózkodása idejében két rendes tanára volt a jogi karnak, s csak 1660-ban került sor rendkívüli tanárok alkalmazására.⁴⁶

1636-ban az jogi oktatás rendje még bizonyos középkori jellegzetességeket mutatott: a „tanszékek” a *Corpus Juris* azon részei után nevezettek el, amit az adott professzor előadott. Így Utrechtben eleinte egy tanár az *Institutiones*, egy pedig (a tapasztaltabb) a *Digesta (Pandectae)* és *Codex* előadásával volt megbízva. Mivel az első két professzor, Antonius Matthaeus II és Bernardus Schotanus egyenrangúak voltak, évente cserélték egymás között az előadásokat. Schotanus Leidenbe távozása után azonban az a rendszer alakult ki, hogy a rangidős professzor, a *Pandectae* és a *Codex* előadója (*professor Pandectarum* vagy *Codicis professor*) lett a kar *primarius*a, míg a fiatalabb kolléga az *Institutiókat* adta elő a kezdő joghallgatóknak.⁴⁷ Mindkét tanár tehát római jogot (*jus civile*) oktatott, de ez nem csak magánjogot, hanem köz(állam)jogi és büntetőjogi kérdések tárgyalását is jelentette.

⁴⁵ Rob WELTEN, *Utrechtse hoogleraren in de Rechten (1636-1815): Enkele aspecten van de geschiedenis van de rechtenfaculteit te Utrecht*, TvRg, 55(1987), 69-70.

⁴⁶ A rendes és rendkívüli tanárok jogai között egyébként annyi volt a különbség, hogy a rendkívüli tanárok nem voltak tagjai a szenátusnak és nem lehettek rektorok, szabály szerint nem vehettek ki vizsgákat és nem részesültek a *promotiós* bevételekből. Nadányiék idejében ugyan még nem volt hivatalos, de röviddel később a kormányzat által fizetett *lectort* is alkalmaztak elsősorban kollégiumi foglalkozások ellátása céljából. A 17. században egyetlen ilyen alkalmazásról tudunk: 1667-ben „*lector juris cum facultate disputandi publice in jure*” kitéllettel jelent meg a forrásokban egy tanár. Vö. WELTEN, i. m., 73.

⁴⁷ Uo., 71.

Utrechtben ez a rendszer a 17. század végéig állt fenn. Ekkortól figyelhető meg, hogy a tananyagot szakterületek szerint kezdték felosztani a tanárok (tanszékek) között, s egyre inkább szisztematikussá vált az oktatás. Ebben az időben jelent meg a harmadik tanár az utrechti jogi karon, s csak ekkortól jelent meg a tananyagban a *ius hodiernum*, a modern magánjog oktatása.⁴⁸

A 17. század közepén az oktatás Utrechtben is előadások (*lectiones*), magán-kollégiumok (*collegia*) és vitatkozások (*disputationes*) formájában zajlott.

Nyilvános előadásokat csak a rendes tanárok tarthattak. Utrechtben a 17. század közepén egy *ordinarius* jogászprofesszor valamivel több, mint 400 gulden javadalmazást kapott (a rendkívüli tanárok valamivel kevesebbet). A szolgálati évek számának növekedésével a kereset természetesen növekedett. A rendes javadalmak mellett a magánkollégiumokból, valamint a vizsga- és *promotiós* díjakból jelentős mértékben kiegészült a professzorok keresete.⁴⁹

Magánkollégiumokat is csak olyan személyek tarthattak, akiket erre a szenátus felhatalmazott, vagy akik a karhoz tartoztak. A szenátus elé nem került ilyen kérelem a 17. században, de a városi tanács illetve a polgármester adott ilyen engedélyt: 1652-ben éppen Paulus Voet kapott lehetőséget *privata collegia juridica* tartására, mivel az egyik professzor tanszéke megüresedett. Apja érdemeire tekintettel ugyanígy járt el a tanács Antonius Matthaeus III esetében is 1659-ben.

A magánkollégiumokért a 17. században hozzávetőleg 30 guldent kellett évente fizetnie a hallgatónak. A kollégiumokból származó bevételek természetesen a résztvevő hallgatók létszámától függött, de jelentős bevételt jelent-

⁴⁸ VAN DEN BERGH, *Inleiding...*, i. m., 11-12.

⁴⁹ WELTEN, i. m., 83-84. Egy tanult munkás éves keresete is 400 gulden körül mozgott. Vö. VAN DEN BERGH, *Inleiding...*, i. m., 16.

hettek a professzorok. A kollégiumok színvonala rendkívül ingadozó volt, hiszen nem minden professzor tudta gondolatait szisztematikus rendbe szedni. A fennmaradt kollégiumi diktátumok között található egyszerű lexikonszerű magyarázatok és kiváló tankönyvek is. Sok esetben egy új tanár átvette elődje diktátumát.⁵⁰

Nemcsak a professzorok jövedelmi viszonyai, hanem a hallgatók terheinek tudatosítása miatt is érdekes lehet megjegyezni, hogy a 17. század második felében Utrechtben egy *tentamen* kiállításáért a professzor négy, egy vizsgáért 10 guldent kapott. A *promotor* 10 guldenre számíthatott egy magán-, és 15-re egy nyilvános *promotio* esetén. A *promotio* esetében emellett 70 guldent kellett fizetni a tanárok közösségének, és egy nyilvános *promotio* alkalmával minden professzor egy fél birodalmi tallérra tarthatott igényt.⁵¹ A nyilvános *promotio*, amelynek során egy inaugurál-*disputatióra* és egy nyilvános előadásra is sor került, rendkívül költséges volt és ezért csak nagyon kevesen engedhették meg maguknak.⁵² A *pro gradu* vitatkozások egyébként vagy a szenátus gyűléstermében, vagy a nagy *auditoriumban* kerültek megrendezésre.

Nadányiék ott tartózkodása idején – az 1650-es évek végén – az utrechti jogi karnak két tanára⁵³ volt: Cyprianus Regnerus ab Oosterga 1641-1687 között volt rendes tanár, előbb 1644-ig az *Institutiones*, utána a *Pandectae* tanára. Négy ízben töltötte be a rektori tisztelet.⁵⁴ 1670-től *professor*

⁵⁰ Uo., 16.

⁵¹ WELTEN, i. m., 85.

⁵² VAN DEN BERGH, *Inleiding...*, i. m., 17.

⁵³ M. VAN DE VRUGT, *Album Scholasticum = Rechtsgeleerd Utrecht...*, i. m., 218.

⁵⁴ *Allgemeine Deutsche Biographie*, red. Rochus Freiherr von Liliencron et al., 27, Leipzig, Duncker & Humblot, 1888, 570-571; *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, 2, i. m., 1079-1080; *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, ed. Abraham Jacob van der Aa, 14, Haarlem, J. J. van Brederode, 1867, 155-157. Johann Friedrich Jugler, *Beiträge zur juristischen Biographie: Oder genauere literarische und kritische Nachrichten von dem Leben und den Schriften verstorbener Rechtsgelehrter auch Staatsmänner, welche sich in Europa berühmt gemacht haben*, 1, Leipzig, P. G. Kummer, 1773, 331.

primarius-nak nevezték. Több tucat nyomtatott *disputatio* maradt fenn utána, melyeken ő elnökölt.

Az *Institutines*-t rendes tanárként Paul Voet adta elő, akiről alább még lesz szó. Róla érdemes előzetesen megjegyezni, hogy ő viszont nagyon ritkán elnökölt *disputatiók*on: az alább említendő *De justitia et jure* sorozatba tartozókon kívül csak néhány *disputatio* ismert, melynek Voet volt a *praesese*.⁵⁵ A két *ordinarius* mellé, igaz csak 1660-ban Antonius Matthaeus III⁵⁶ és Abrahamus de Wijckersloot⁵⁷ került rendkívüli tanárként alkalmazásra.⁵⁸

Az utrechti viszonyokról még annyit meg kell emlétenünk, hogy az egyetemi matrikulából nem derül ki, hogy a beiratkozottak melyik kart, szakot választották, azt csak más forrásokból lehet (esetleg) rekonstruálni. Az is nyilvánvaló, hogy a hallgatók sokszor nem iratkoztak be tanulmányaik kezdetén, hanem csak a vizsga vagy a *promotio* évében.⁵⁹ Ezen általános szokások mellett egyes hazai szerzők abból indulnak ki, hogy a magyarországiak már a 17. század közepén tandíj fizetése nélkül lehetőséget kaptak arra Utrechtben, hogy szabadon választott professzor irányítása alatt, vagyis beiratkozási kötelezettség nélkül egészen addig látogathassák az előadásokat, míg tanulmányaik azt igénylik.⁶⁰ A Segesváry által felvezetett adatok valóban igazolni látszanak, hogy sok magyar éve-

⁵⁵ A *Worldcat* és a *Short Title catalogus Netherlands* adatbázisok szerint a *De justitia et jure*-sorozaton kívül alig féltucat *disputatio*-elnöklésének van nyoma, igaz írt több jelentős „monográfiát.”

⁵⁶ 1659-ben már magántanár, 1660 augusztus végétől pedig *Iuris civilis Professor extraordinarius*, majd 1662-től *ordinarius*, 1666-ban *rector*. 1672-ben Leidenbe kapott meghívást. Vö. *Series Professorum = Album Studiosorum Academiae Rheno-Trajectinae*, Utrecht, J. L. Beijers, J van Boekhoven, 1886, XVI, WELTEN, *i. m.*, 93; *Rechtsgeleerd Utrecht*, *i. m.*, 219.

⁵⁷ 1660 augusztusától 1663 februárjáig *professor extraordinarius*ként tevékenykedett, aztán városi tanácsos lett. Vö. *Series Professorum*, *i. m.*, XVI. WELTEN, *i. m.* 99; M. VAN DE VRUGT, *i. m.*, 219.

⁵⁸ M. VAN DE VRUGT, *i. m.*, 218.

⁵⁹ VAN DEN BERGH, *Inleiding...*, *i. m.*, 16.

⁶⁰ SEGESVÁRY, *i. m.*, 10-12.

ken keresztül beiratkozás nélkül tartózkodott Utrechtben, látogatta az előadásokat, disputált és vett részt doktori értekezések védésén. Nadányi és Enyedi neve sem található meg az egyetem matrikulájában. Enyedi még a fokozatszerzés előtt sem jelent meg a matrikulában, igaz az *album promotorum*ban⁶¹ már igen.

Az első mester

Enyedi és Nadányi mestere Paul Voet⁶² 1619. június 7-én született Heusdenben és 1667. augusztus 1-én hunyt el Utrechtben. Apja a neves teológus Gijsbert Voet (Gisbertus Voetius) volt, akit 1634-ben hívtak meg az utrechti egyetemre professzornak.

Paulus 1636-tól Utrechtben tanult filozófiát és jogot. 1640-ben bölcsész magisteri fokozatot szerzett, és 1641 májusától *extraordinarius professor metaphysices*-szé nevezték ki Utrechtben. 1644-től a metafizika rendes tanára lett. 1645-ben mindkét jog doktorává promoveálták Moreelse professzor elnöksége alatt. 1648-tól rendes tanárként logikát és görög nyelvet oktatott, és 1652-ben a rektori tisztséget is elnyerte. 1652 végétől engedélyt kapott *privata collegia juridica* tartására, központi finanszírozással, amivel 200 gulden plusz jövedelemre tett szert. Teljes javadalma ekkor 1000 gulden körül volt. 1654 áprilisában, miután a deventeri Menso Alting visszautasította az utrechti jogi

⁶¹ *Album Promotorum, qui inde ab anno MDCXXXVI^o usque ad annum MDCCCXV^o in Academia Rheno-Trajectina gradum doctoratus adepti sunt...*, ed. F. KETNER, Traiecti ad Rhenum, Broekhoff, MDMXXXVI, 16.

⁶² Johann Friedrich JUGLER, *Beyträge zur juristischen Biographie: Oder genauere litterarische und critische Nachrichten von dem Leben und den Schriften verstorbener Rechtsgelehrten auch Staatsmänner, welche sich in Europa berühmt gemacht haben*, 2, Leipzig, Heinsius, 1775, 340-347; VAN KUYK, *Voet (Paulus) = Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, deel 3, *i. m.*, 329-330; VAN DER AA, *i. m.*, deel 19, Haarlem, 1872, 304-305; *Series Professorum*, *i. m.*, XV; WELTEN, *i. m.*, 97; J. W. WESSELS, *History of the Roman-Dutch Law*, New Jersey, Clark, 2005, 300-301; Margreet AHSMANN, Robert FEENSTRA, C. J. H. JANSEN, *Bibliografie van hoogleraren in de rechten aan de Utrechtse Universiteit tot 1811*, Amsterdam, North-Holland, 1993, (Geschiedenis der Nederlandsche rechtswetenschap, VII-2), 142-148.

karra szóló professzori meghívást, Paul Voet megkapta Moreelse vakáns tanszékét anélkül, hogy bérét megemelték volna, igaz a privátkollégiumokból származó többletbevételét megtarthatta.⁶³ Később a vianeni törvénytörvénybíróként is tevékenykedett. Elvileg ezen tisztség elvállalása miatt fel kellett volna adnia professzori állását, de mentesítést kapott az elvárás alól.

Paulus teológiai és filozófiai kérdésekben teljes mértékben apja oldalán állott, és Descartes filozófiájának elkötelezett ellenfele volt, s már 1642-ben egy *disputatio* kapcsán kivívta a nagy filozófus ellenérzéseit.⁶⁴

Amikor jogot kezdett oktatni, a metafizika oktatását öccsére, Danielre mint rendkívüli tanárra bízták. Ennek halála (1660) után Paulus rendezte sajtó alá munkáit. Jogszakprofesszorrá való kinevezése után irodalmi tevékenységének súlypontja a jogtudományra helyeződött át. Nagy jelentőségű lett *De statutis, eorumque concursu*⁶⁵ című munkája, amelyet a nemzetközi közjog és magánjog történetében ma is fordulópontnak tekintenek a kérdés szakértői. Ezen munkájának középpontjában az a kérdés állt, hogy egy szuverén államnak milyen esetekben kell idegen jogot alkalmaznia felségterületén.⁶⁶ Felismeréseinek végső kon-

⁶³ WELTEN, *i. m.*, 74.

⁶⁴ Descartes így írt Regiusnak: „*Legi et risi theses Voetii pueri, sive infantis, filii volui dicere.*” Idézi VAN KUYK, *i. m.*, 329.

⁶⁵ Pauli VOET, *Juris in Acad. Ultraject. Antecessoris & Vianensis Camerae Senatoris, De statutis, eorumque concursu, liber singularis*, Amstelodami, ex officina Johannis à Waesberge, MDCLXI.

⁶⁶ Voet kiindulópontja az, hogy a szuverén hatalmak és törvények hatósugara területileg korlátozott, s ezért idegen jog egy másik állam területén alapvetően nem érvényesülhet, míg a hazai jog alapján nem lehet olyan tényállásokat eldönteni, melyek külföldön valósultak meg. („*Quia nullum statutum sive in rem, sive in personam, si de ratione iuris civilis sermo instituat, sese extendit ultra statutis territorium.*”) VOET, *De statutis...*, *i. m.*, 138. Voet azonban egy sor kivételt tesz ezen főszabály alól, mielőtt egy korszakalkotó alapelvet fel nem állít, ami a következőképpen szól: „néha, midőn egy szomszédos állam a szomszéd szokásait szívességből követni szándékozik, és ezzel nem okoz különösebb zavarokat, erkölcsi szempontból nézve ilyen esetben a törvényhozó területén túl is hatást fejthetnek ki a jogi normák.” („*Denique nonnumquam, dum populus vicinus*

zekvenciáit fia, az apjánál nagyobb nevet szerző Johannes Voet vonta le.

Mint kortárs kollégáit, őt is foglalkoztatta a római jog modern alkalmazásának kérdése Németalföldön, mely kérdésnek jelentős és korában elismert munkákat szentelt.⁶⁷ Gyakorló jogászként is nevet szerzett magának, amit néhány fennmaradt szakvélemény (*consilium*) is mutat.

Nadányi utrechti vitatkozásai Voet elnöklése alatt

Az atyai utasításnak részben megfelelően Nadányi érdeklődése történeti és gyakorlati filozófiai tanulmányai után Enyedi példáját követve – bizonyíthatóan – a jogtudomány felé fordult, melyhez Paul Voetot választotta mentorának. Nagy valószínűség szerint részt vett magánkollégiumain,⁶⁸ és Voet vezetésével *disputatiók*on is kipróbálta

vicini mores comiter vult observare, & ne multa bene gesta turbarentur, de moribus, statuta territorium statutis, inspecto effectu, solent egredi.”) VOET, *De statutis...*, *i. m.*, 143. Egy idegen jogrend szabályai figyelembevételének alapja tehát az előzékenység. Ezzel Voet a *comitas*-elmélet megalapozójává lett, ami a nemzetközi magánjog egyik korai vezéreszméjének tekinthető. Vö. Max GUTZWILLER, *Geschichte des Internationalprivatrechts: von den Anfängen bis zu den großen Privatrechtskodifikationen*, Basel, Stuttgart, Helbing & Lichtenhahn, 1977, 136; Christian von BAR, Peter MANKOWSKI, *Internationales Privatrecht, Allgemeine Lehren*, 1, München, Beck, 2003, 496–498.; Bernd von HOFFMANN, Karsten THORN, Karl FIRSCHING, *Internationales Privatrecht*, München, Beck, 2005, 49–50; Gabriele SCHERER, *Das internationale Privatrecht als globales System*, Diss. Berlin, 2005, 29.

⁶⁷ Pauli VOET, Gisb. F. *Juris in Acad. Ultraject. Antecessoris & Vianensis Camerae Senatoris, De usu juris civilis et canonici in Belgio Unito, Deque more promovendi Doctores utriusque juris, &c. liber singularis*, Ultrajecti, Ex Officina Johannis à Waesberge, MDCLVI; Pauli VOET, *Jur. in Acad. Ultraj. Antecessoris, & Vianens. Camerae Senat., Jurisprudentia sacra: institutâ Juris Caesarei cum Divino, consuetudinario, atque Canonico, in multis, collatione*, Amstelodami, Ex Officina Johannis Janssonii à Waesberge, MDCLXII; Paulus VOET, *In quatuor libros Institutionum Imperialium, ubi Juris civilis tum antiqui, tum novi cum Divino, forensi, canonico et feudali in multis collatio instituitur*, Gorichemi, ex officina Pauli Vink, Bibliopolae, MDCLXVIII.

⁶⁸ Erre is külön utasítása volt: „*Az privatum collegiumokban akárminémű difficultásokat szabadosan proponálhatsz. Olvasásban tanítotott derék difficultásokról conveniãld abban az facultásban való professzort, az melyhez tartozik az könyv, proponálván neki libenter expediálja az difficultásokat.*” Vö. *Magyar utazási irodalom*, *i. m.*, 123.

Paulus Voet 1660-ban, *Catalogus Professorum Academiae Rheno-Traiectinae*:
<http://profs.library.uu.nl/index.php/profrec/getprofdata/2226/37/39/0>

magát.⁶⁹ Nem tudjuk, hogy opponensként is fellépett-e (bár ezt apja nagyon szorgalmazta),⁷⁰ de *respondens*ként három vitatkozást állt ki Voet elnöksége alatt: 1658. június 26-án a királyok törvényeiről a *De justitia et jure* vitatkozás-sorozat nyolcadik elemeként (*De Lege Regia*), több mint egy évvel Enyedi Gáspár hetes számmal jelölt *disputatio*ja után. Néhány nappal első erőpróbája után (június 30.), szintén Voet elnöklete alatt egy önálló tematikájú vitatkozás *respondense* volt (*De jure belli*), s csak szűk fél év múlva tért vissza a jogforrásokkal foglalkozó témához december 8-án (*De principum constitutionibus*).

Mint fennebb említettük Voet professzor nevével feltűnően kevés nyomtatott vitatkozás maradt az utókorra. Ha pusztán ebből itélnénk, meglehetősen lusta tanárnak tarthatnánk. Ezen műfajban pusztán egy (a kor mércéjével mérve) szerény vitatkozás sorozatot köthetünk a nevéhez, mely kilenc *disputatio*ból állt, és a saját tantárgyának alapjait dolgozza fel, ugyanis a jusztiniánuszi tankönyv (*Institutiones*) első két fejezetének szövegét veszi górcső alá tanítványai közreműködésével. A sorozat az első fejezet címeről kapta nevét: *De justitia et jure*. Sajátossága még ennek a tematikus vitaláncnak, hogy a kilenc vitatkozás feltűnően hosszú időszakra nyúlik el (1654. június – 1658. december), tehát bizonyos, hogy nem egy *collegium disputatorium* áll mögötte, hanem Voet vissza-visszatért az *Institutiók* első könyvéhez, ha kezdő vitatkozónak kívánt témát adni.

⁶⁹ A vitatkozásokkal kapcsolatban már otthonról jó tanácsokat hozott magával: „Az *disputatio*ban *singulariter* arra legyen gondod, hogy megtudjad, miben álljon a *status controversiae*. Rávigyázz, micsoda *objectiókat* hoznak elől, mindjárt vedd *consideratio*ban, ha meg tudnál-e rá felelni, avagy nem, avagy olvastál-e valahol arról. Ha meg tudnál rá felelni, vigyázz arra, ha az *professor* felelete egyez-e a tiédde, vagy az kiti te olvastál, ha egyez, *confirmálódol* tudományodban, ha nem egyez, vigyázz rá, miben különböz, és *observáld*. Ha *penig* nem tudtál volna felelni, mind az *objectiót* tanul meg, mind a rá való *feleletet*.” Vö. Magyar utazási irodalom, i. m., 122.

⁷⁰ „Az *disputatio*okban *gyönyörködjél*, egymás között való *vexatiók* gyakorta legyen. *Publice* is *opponálj*, az mikor ideje lesz, *igen-igen* gyakran mindazáltal ne, mert *unadalomban* mégyen.” Vö. Magyar utazási irodalom, i. m., 123.

A kilenc vitatkozáson hét hallgató osztozott, Enyedin és Nadányin kívül valamennyien németalföldiek, főleg Utrechtből és környékéről. Nadányi mellett egy másik hallgató szerepelt még kétszer *respondens*ként: Elias van Weerdenburch, későbbi utrechti ügyvéd. A magyarországi hallgatók az utolsó három alkalommal szerepeltek *respondens*ként.

A megelőző vitairatok közül az első vitatkozás az igazság és jogtudomány fogalmáról, a másik a jog három fő parancsáról szól. A harmadikban a természetjog és a rómaiak joga közti különbségekre hoz fel iskolapéldákat a szöveg, a következőben egyebek mellett az isteni- és emberi jog fogalma illetve a köz- és magánjog eltérése kerül kivesésésre. Az ötödikben ismét a természetjog (*jus naturale*) fogalma áll a középpontban, csakúgy a hatodikban, igaz itt már a népek jogával (*jus gentium*) való fogalmi összevetésben.

Az első fél tucat vitatkozás általában tömör állítások, illetve közhelyek verifikálására vagy megcáfolására irányul. Az egyes tézisek első mondata általában egy kérdő mondat, amire aztán a megindokolt válasz következik. Az indokláshoz mindig a legmodernebb jogi irodalmat hozzák a vitairatok.

A sorozat utolsó három *disputatio*ja jellegében más, mint az előzőek, és az utolsó kettő (Nadányi vitairatai) már alcímet is kapott. Enyedi és Nadányi is (utóbbi csak az első esetben) hosszabb ajánló szöveget írt vitatkozása élére, melyben okát adják törekvéseiknek. Ezek a munkák már jóval terjedelmesebbek, mint a megelőzők, Enyedi munkája⁷¹ a maga közel húsz oldalával kitűnik Nadányi munkáival szemben is. Módszertani hasonlóságként a magyarok dolgozatainál is megfigyelhető, hogy a téziseket ugyanúgy egy-egy kérdésre adott, alaposan megindokolt válaszok adják.

⁷¹ *Disputatio Juridica, De Justitia et Jure Septima...*, i. m.

Enyedi dolgozata elején néhány jogi és társadalmi jelenséggel kapcsolatban (pl. tulajdon, királyság, háború, hadifogság, szerződés, kötelelem) arról foglal állást, hogy azok a népek joga szerint értelmezhetőek-e, a *jus gentium* hatókörébe tarthatnak-e?⁷² Ezután a *jus civile* (a rómaiak saját joga) alá tartozás tekintetében hasonló kérdésfeltevés tárgyai lesznek egyes jogintézmények.⁷³ Majd a római jog egyes jogforrástípusai (*lex, plebiscitum, senatusconsultum, consuetudo, responsa jurisconsultorum, edicta magistratum*) kerülnek azon szempontból számbavételre, hogy írottak vagy íratlanok, szankcióval fenyegetők vagy szankció nélküliek.⁷⁴ A vitairat felveti a bírói ítéletek és a jogtudósi vélemények jogforrásjellegének jogelméletileg izgalmas kérdését is.⁷⁵ A dolgozat záró része a törvények szerepéről és megalkotásának részletkérdéseiről értekezik a kérdés-felelet formát megtartva.⁷⁶ Az Enyedi-féle vitatkozást külön is érdekessé teszi, hogy a dolgozathoz fűzött kiegészítő vitakérdések (*corollaria*) között több is magyar jogi kérdésekkel foglalkozik.⁷⁷

a. Nadányi első erőpróbájára Paul Voet védőszárnyai alatt – 15 hónappal Enyedi *disputatio*ja után – 1658. június 26-án került sor.⁷⁸ Az eddig szinte ismeretlen

⁷² Th. I-VII.

⁷³ Th. X-XII.

⁷⁴ Th. XIII-XVI.

⁷⁵ Th. XVII-XVIII.

⁷⁶ Th. XIX-XXVIII.

⁷⁷ Ez a magyarországiak által külföldön védett jogi *disputatio*k tekintetében kivételes jelenség. Enyedinék a magyar bírák képzésével, a szokásjog hazai értékelésével és a kiskorúak perképeségével kapcsolatos kérdésekre kellett válaszolnia. A legérdekesebb *corollaria* a római jog tanulásának fontosságát emeli ki: „Ideo ad accuratam cognitionem juris Regni HVNGRLAE originaliter ex Canonici, Caesareique juris fontibus progressum habentis, vel saltem mediocris Romani Juris notitia maximè necessaria. Werböczius Tripartiti sui par. 2. titulo 6. in Principio.”

⁷⁸ *Disputatio juridica de justitia et jure octava, Et quidem De Lege Regia quam F.D.O.M. sub praesidio Viri Clarissimi D. Pauli VOET, Juris in Illustri Academia Ultrajectinae Professoris ordinarii publice ventilandam proponit Johannes NADANYI*

nyomtatványt⁷⁹ Nadányi erdélyi főuraknak ajánlja, akiket jelentős katonáknak és törvénytisztelő főembereknek titulál,⁸⁰ akik tisztában vannak a törvények és a jogtudás jelentőségével is.

A vitatkozás a *De Lege Regia* alcímet viseli, és 21 tézisből áll. A szerző – szándékai szerint – a királyi törvények-fogalom különböző lehetséges jelentéseit veszi először számba, majd a király hatalmáról és a néppel való kapcsolatáról kíván értekezni. A *leges regiae* szókapcsolat első jelentése a római királyok által hozott törvényeket takarja, másodsorban jelenti a nép által a *princeps*re átruházott törvényhozó hatalomból eredő jogforrásokat, harmadsorban a lehanyatló Római Birodalom és az utódállamok uralkodóinak bizonyos korlátok közé szorított hatalmából eredő *capitularekat*.⁸¹ Ezután a különböző történeti korszakokban a népek az uralkodó törvényhozásában betöltött szerepét vizsgálja.⁸² Majd azt a kérdést járja körül, ki járhatott el a nép nevében a jogszabályok megalkotása során, s milyen módon kaphatott felhatalmazást az uralkodó, hogy a nép nevében hozzon törvényeket? Maradt-e vissza valamilyen joga a népeknek vagy a szenátusnak?⁸³ Végül előbb a híres „*Princeps legibus solutus est*”, majd a „*Quod principi placuit, legis habet vigorem*”-elvvvel kapcsolatos szakirodal-

Ungarus, Ad diem 26. Junii, horis locoque solitis, Utrajecti, Ex Officinâ Johannis a Waesberge, Anno MDCLVIII.

⁷⁹ A kiadvány nem szerepel az RMK III. publikus adattárában, az irodalomban eddig nem volt ismert, véletlenül került elő adat a létezéséről. Példányát az utrechti Egyetemi Könyvtárban leltük fel, melynek megszerzéséhez nyújtott segítségéért köszönettel tartozom Bozzay Rékának. A *De justitia et jure*-sorozat utolsó három darabja iránti érdeklődésünk hatására ma már mind a kilenc dolgozat cím szerint elérhető az alábbi utrechti tárhelyen: http://objects.library.uu.nl/reader/object_list.php?lan=en

⁸⁰ „... non solum armis decoratam sed & legibus armatam... custoditis Remp.” A címetek: Rédei Ferenc fejedelmi titkos tanácsos, Zólyomi Miklós báró, Lövei Gergely munkácsi várkapitány, Boldvai Márton és Virginas István fejedelmi fiskális igazgatók.

⁸¹ Th. II-IV.

⁸² „*Verum non minor inter autores dissensus est quando ea fuerit lata?*” Th. IX.

⁸³ Th. X-XVIII.

mi véleményeket veszi számba, természetesen visszanyúlva a római forrásokra is. Egyértelműen kijelenti, hogy az uralkodó megkapta a törvényalkotás jogát.⁸⁴ A vitatkozás tehát a korabeli egyeduralmi rendszerekkel kapcsolatos legfontosabb jogi és politikai kérdéseket feszegeti, igaz történeti példákra hivatkozva. Modern irodalmat használ, aminek citálása során nem fukarkodik a sarkos ítéletektől sem.⁸⁵

Szokás szerint a téziseket nyolc mellékkérdés egészíti ki, melyek elsősorban magánjogi axiomákra vonatkoznak. Üdvözlő verset Tétsi J. Miklós írt Nadányihoz, akit „*De Lege Regia summa cum laude disputans*”-nak titulál.

Ha a szöveg szerzőségével kapcsolatban kellene állást foglalnunk, akkor annak ellenére, hogy Nadányi az ajánlásban egyértelműen egyes szám első személyben beszél törekvéseiről, inkább egy Voet által alaposan előkészített anyagot feltételezhetünk a végső változat mögött. Annál is inkább így van ez, hiszen Nadányi néhány nap múlva a *De justitia et jure*-sorozaton kívüli vitatkozást tartott Voet elnöksége alatt, melyet – mint látni fogjuk – inkább tekinthetünk a fiatal magyar sajtó szellemi termékének.⁸⁶

b. Maradván azonban az *Institutiones* első két fejezetét tárgyaló vitatkozásoknál, a sorban az utolsó dolgozat szintén Nadányi nevéhez kapcsolódik. Alig öt hónappal az „*octava*” után, december 8-án az előzőhöz szorosan kapcsolódó témáról, *De principum constitutionibus*⁸⁷ vitatkozott.

⁸⁴ Th. XIX-XXI.

⁸⁵ Perez egyik állításáról pl. így ír: „*Ut hallucinetur Perezius*” Th. XX.

⁸⁶ Az valószínű, hogy ezen vitatkozásokra készülés során Enyedi Franekerben tartózkodott, tehát nem volt Nadányi mellett. Vö. fennebb.

⁸⁷ *Disputatio juridica de justitia et jure nona. Quae est de Principum Constitutionibus quam favente Deo Opt. Max. sub praesidio Viri Clarissimi Pauli VoET, Juris in Illustri Academia Ultrajectina Professoris ordinarii. Publice ventilandam proponit Johannes NADÁNYI Ungarus, Ad diem 8. Decembris, horis locoque solitis, Utrajecti, Ex Officinâ Johannis a Waesberge, Anno, MDCLVIII; RMK III. 2024.*

Az ajánlás egyrészt németalföldi jóakaróihoz, Voethoz, annak apjához és testvéréhez, a Nadányit korábban szintén tanító Danielhez, másrészt két pataki lelkészhez (Szathmári B. Péter, Tarpai S. András) és a váradi iskola rectorához (Enyedi Sámuel) szól.

Fejtegetéseiben kapcsolódik az előző kiadványban kifejtett gondolatmenethez: a *princeps* bírva a néptől ráruházott állami teljhatalmat felette áll hivatalnokainak és a jogalkotás egyedüli letéteményese. Bár technikus értelemben nem minden fejedelmi akaratnyilvánítás minősül törvényerejűnek,⁸⁸ de mégis több fajtája sorolható az uralkodói *placita* közé: *Decretum, Edictum, Oratio, Mandatum, Rescripta, subscriptio, adnotatio, epistolae, pragmatica sanctio, interlocutio*. A dolgozat nagy részét ezen jogforrástípusok sajátosságainak felsorolás teszi ki a római források és a korabeli legmodernebb jogi, valamint politikai irodalom alapján.⁸⁹ Az egyszerű fogalom-meghatározáson és alapjellemzőkön túl egyes esetekben részletkérdésekre is kitér a munka. A *mandatum* – az uralkodó által a hivatalnokának egyedi ügyben adott megbízása – körében például körbe járja a kérdést, hogy az ellentmondásos utasításnak is eleget kell-e tenni. A válasz szerint, ha az utasítás az isteni vagy a természetjogba ütközik, akkor ellent lehet mondani az uralkodó parancsának. A változható világi jogot sértő parancsok esetén azonban több szempontból is mérlegelhető a kérdés, de inkább eleget kell tenni a parancsok remélve, hogy a jó uralkodó felismeri hibáját.⁹⁰ A következő nagyobb témakör az uralkodó egyedi ügyekben hozott döntéseinek (*rescripta*) jogi jellegét járja körül: mikor nem kell végrehajtani az uralkodó döntését; sérthet-e az privilégiumokat; sértheti-e harmadikok jogait; mit kell tenni nyilvánvalóan hibásan írásba foglalt döntések esetén; lehet-e a *rescriptumot* kiterjesztően értelmezni?⁹¹

⁸⁸ Th. I-IV.

⁸⁹ Th. V-XIII.

⁹⁰ Th. X.

⁹¹ Th. XIV-XXI.

A *respondens*-t két üdvözlő vers köszönti Tolnai F. István és Szendrei Ferenc tollából. Előbbi igen nagyra tartja Nadányi jogi tanulmányait: „*Juris quod lancem rite tenere studes*.” Itt sem hiányoznak a *corollariák*, melyek magánjogi kérdéseket ölelnek fel. Stílusában, szakmaiságában az előző vitatkozás méltó párjának tekinthető ez a *disputatio* is: ma már eldönthetetlen Nadányi közreműködési aránya a szöveg megfogalmazásában. Voet professzor valószínűleg jelentősen közreműködött a végső forma kialakításában: ha az előző dolgozatot is inkább Voet művének tekintetük, ennél még indokoltabb ez, hiszen itt jóval jelentősebb irodalmi *apparatus* kerül felvonultatásra, mint amannál. Igaz azt is vélhetjük, hogy az év folyamán Nadányi egyre jobban beledolgozta magát az irodalomba, amit elsősorban tanára könyvtárában ismerhetett meg, s önálló munkájának eredményei is bekerülhettek a nyomtatványba.

c. Nadányi időben második, a *De justitia et jure* sorozatba mintegy beékelődő jogi vitatkozása (*De jure belli*⁹²) a kor egyik leggyakrabban tárgyalt közjogi és politikai vitatémáját öleli fel, a háború jogával foglalkozik. Látnunk kell, hogy az ókori irodalomra és az elmúlt nemzedékek tapasztalataira támaszkodva a 16-17. század fordulóján mind a fellendülő politikatudomány képviselői,⁹³ mind a jogi szakírók körében igényként jelentkezett, hogy az uralkodók és dinasztiai közötti kabinettháború jellegből kinövő, és új jellegzetességeket felmutató hadviselés

⁹² *Disputatio Juridica De Jure Belli. Quam cum annexis Favente Deo Ter Opt. Max. Sub. Praesidio Clarissimi Consultissimique Viri, D. Pauli VOET, J. U. D. ejusdem in Illustri Academia Rheno-Trajectensi Professoris Ordinarii. Publice eruditorum disquisitioni subicit Johannes NADANYI, Hungarus. Ad diem 30. Junii, hora locoque solitis, Trajecti ad Rhenum, Typis Gisberti a Zijll, & Theodori ab Ackersdick, MDCLVIII; RMK III. 2023.*

⁹³ Összefoglalóan vö. Michael PHILIPP, *Krieg im Politischen Denken und in der Politikwissenschaft der frühen Neuzeit: Machiavelli – Montesquieu – Besold = Macht und Recht: Völkerrecht in den internationalen Beziehungen*, hrsg. Ulrich LAPPENKÜPER, Reiner MARCOWITZ, Pedernborn, München, Wien, Zürich, Schöningh, 2010, 71-110.

bizonyos (jog)szabályok közé legyen szorítva. Nem kellett átélni még a harmincéves háború sokkját sem ahhoz, hogy a legjelesebb gondolkodók kinyilvánítsák azt a szükség-szerűséget, hogy a háborúnak jogi keretek közé szorított, civilizált összetűzésnek kell lennie. A kérdéssel foglalkozó egyre szélesebb politikai és jogi irodalom egy új tudományágot hívott életre, melynek alapműve Grotius háború és béke jogáról írott munkája (1625)⁹⁴ lett. Az egyetemeken az új gondolatok elsősorban a *disputatiók* révén nyerhettek teret. Ezek sorába illeszkedik Nadányi kísérlete is, mind Voet, mind később Leidenben Rusius szárnyai alatt.

Az ajánlásban zsenge munkácskáját (*tenellum opus et scriptum ... indignum*) támogatóinak, Pázmány Miklós királyi tanácsosnak, Csáki István szepesi grófnak, apjának, Nadányi Mihály Bihar megyei ülnöknek és nagybátyjának, Nadányi Miklós nógrádi várkapitánynak ajánlja, akiknek háborúkban is elhíresült neve tekintélyt kölcsönöz majd művének. Lehet az ajánlás félrevezető, de a fiatal Nadányi hozzáállása, az hogy *author et respondens*-ként tünteti fel magát, azt sugallja, hogy a tézisek megszövegezésében jelentős része lehetett neki is.

A 43 tézisből álló munkácskát a háború, majd a jog fogalmának meghatározásával kezdi a korabeli legmodernebb irodalom felhasználásával (Grotius, Vinnius, Bacchovius stb.) mindig szem előtt tartva a római jog vonatkozó *fragmentumait* is. Ezt követően a *jus gentium*, *jus naturale*, majd a *bellum justum* meghatározása következik.⁹⁵ A témakör korabeli tárgyalási sémája szerint foglalkozik mind a háború indításához való jog (*jus ad bellum*), mind a háborúban alkalmazandó jog (*jus in bello*) kérdé-

⁹⁴ Az első kiadás Párizsban jelent meg, a második már Amszterdamban: *Hugonis GROTI De Jure Belli ac pacis libri tres. In quibus jus naturae & Gentium: item jiris publici praecipua explicantur*, Editio secunda emendatior, & multis locis auctior, Amsterdami, apud Gvilelmum Blaeuw, MDCXXXI.

⁹⁵ Th. IV-VIII.

sével.⁹⁶ Előbbi körben fontos a védekező és támadó háború jogosságának kérdése, mind a természetjog, mind a népek joga szempontjából. Aztán történeti példákat hoz a hadüzenet szabályos megtételére, közöttük magyar királyi *decretumokra* is hivatkozik.⁹⁷ Történeti és korabeli politikai munkák (Besold, Lipsius, Bodin) alapján az *apparatus belli* részletezése következik: „1. *duces* 2. *Milites eorumque exercitia* 3. *Instrumenta bellica*.”⁹⁸ Ezután a háború hatásai és az azokkal kapcsolatos jogi problémák megvitatása következik: a háborús károk, a lakosság *migratioja*. Utóbbi – ami a háború célja és következménye is lehet – nagyon terjedelmesen tárgyalja történeti példákkal egészen az Őszö-vetségre visszanyúlva, a Noé fiaitól (Sém, Khám, Jáfet) és azok lemenőitől származó népek mozgásait számba véve.⁹⁹ Ezen részében a munka teljesen történeti fejtegetésekbe és tudós viták ismertetésébe megy át (szól – főleg Bonfini követve – a Magógtól származó magyarok őstörténetéről is),¹⁰⁰ jogi vonatkozásai alig vannak. Ez utóbbi tény is azt sugallja, hogy legalább a munka második fele valóban a jó történelmi forrásismerettel rendelkező Nadányi tollából származhat.

A korabeli szokásoknak megfelelően, a téziseket itt is *corollaria* követi. Itt nyolc jogi szakmai állítás van felsorolva, melyek szintén szerepet kaptak a vitatkozási aktusban. A kiegészítő kérdések itt a magánjog szinte összes területét érintik. Nadányit Martonfalvi György és Debreceni János üdvözlő versei köszöntik. Utóbbi Themis fiának nevezi a fiatal *author* & *defendens*-t.

⁹⁶ Michael STOLLEIS, *Ius belli ac pacis und der frühmoderne Staat = „Ins Wasser geworfen und Ozeane durchquert“: Festschrift für Knut Wolfgang Nörr*, hrsg. Mario ASCHERI et. al., Köln, Weimar, Wien, Böhlau, 2003, 1000.

⁹⁷ Th. X.

⁹⁸ Th. XIV-XX.

⁹⁹ Th. XXI-XLIII.

¹⁰⁰ Th. XL-XLIII.

2. Albertus Rsius

Nadányi a leideni jogi karon

Bár Nadányi és Enyedi valószínűleg nem szakította meg teljesen a kapcsolatát Utrechttel, de több mint háromévi időzés után, 1659-ben „belgiumi” tartózkodásuk súlypontját Leidenbe tették át, melynek nyilvánvaló jele Nadányi ottani kétszeri, jogi kari beiratkozása volt. Természetesen innen is vándoroltak, talán többször átrándultak például Angliába, de abból indulhatunk ki, hogy az elkövetkező csaknem öt esztendőben az idő nagy részét ezen egyetemi városban töltötték.

Az első idő Nadányi számára továbbra is a tanulás, mégpedig – negyedik *disputatio*-ja tanúsága szerint – a jogtanulás, majd az alkotás, a *Florus Hungaricus* papírra vetésének időszaka volt. Ezen idő alatt Nadányi további két neves németalföldi jogással került viszonylag szoros kapcsolatba Leidenben.

A leideni egyetem 1575-ös megalakulása óta törekedett arra, hogy az ide látogató nemes ifjaknak a legjobb jogi oktatást biztosítsa.¹⁰¹ A kar kora újkori oktatástörténetét talán az átlagosnál jobban meghatározták a nagy professzor egyéniségek,¹⁰² akik az észak-németalföldi jogi karok között bizonyos vezető szerepet biztosítottak Leidennek.

¹⁰¹ A jogi kar 17. századi történetére vö. többek mellett Robert FEENSTRA, *Die Leydener Juristische Fakultät im 17. und 18. Jahrhundert: Einige neuere Forschungsergebnisse = Leipziger Beiträge zur Universitätsgeschichte* 1, Leipzig, Karl-Marx-Universität, 1987, 43-53; Robert FEENSTRA, *Les Romanistes de l'Université de Leyde du XVIIe siècle et leur Influence sur le droit privé européen = La nuove frontiere del diritto e il problema dell'unificazione I*, Milano, A. Giuffrè, 1979, 333-349.

¹⁰² Margreet AHSMANN, Robert FEENSTRA, R. STARINK, *Bibliografie van hoogleraren in de rechten aan de Leidse Universiteit tot 1811*, Amsterdam, Oxford, New York, North-Holland, 1984 *Geschiedenis der Nederlandsche rechtswetenschap VII-1*); R. FEENSTRA, C. J. D. WAAL, *Seventeenth century Leyden law professors and their influence in the development of the civil law: A study of Bronchorst, Vinnius and Voet*, Amsterdam, Oxford, North-Holland, 1975 (*Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen*, afd. Letterkunde, nieuwe reeks, 90).

A leideni jogi kart Nadányiék odaérkezése idején éppen két nagy korszak közötti „szélcsend” jellemezte: ekkor az első nagy tanárnemzedék – melynek legjelentősebb professzorai a francia Hugo Donellus (1527-1591) és utódja Everard Bronchorst (1554-1627) és közvetlen utódaik voltak – csillaga már éppen leáldozóban volt, és még nem jelentek meg a következő nagy korszak Európa-hírű tanárai.

Bár Donellus, aki mint a humanista jogtudomány szisztematikus irányzatának képviselője nyert nagy hírnevet, csak 1579-1587 között tanított Leidenben, a leideni jogoktatásra kifejtett hatása azonban nem korlátozódott ott töltött éveire, hiszen tanítványa Gerardus Tuningius (Gerard Tunning, Leidenben: 1590-1610), és annak követője Arnold Vinnius (Leidenben: 1633-1657) továbbra is az általa képviselt francia „elegáns” szellemet tartósították az egyetemen. Ezzel szemben Bronchorst elsősorban, mint a német praktikus jogtudomány híve és a joggyakorlat fontosságának hirdetője érdemel említést. A két jelentős tanárszemélyiség munkássága már egészen korán tükrözött tehát a németalföldi jogtudomány kettős kötődését, amely kettősség valószínűleg jelentősen hozzájárult a kar külföldön is észlelt jelentős hírnevéhez. Vinnius 1657-ben bekövetkezett halála után Johann Voet (Johannes Voetius, Leidenben: 1680-1713) és Gerard Noodt (Leidenben: 1686-1725) 1680-as évekbeli alkalmazásáig Leiden nem tudott kiemelkedő jogászprofesszort felmutatni. Ennek ellenére a jogi kar vonzereje ezen átmeneti időben sem csökkent a hazai fiatalok és a külföldi peregrinusok körében.

Ami a tantárgyak kínálatát illeti, az a 17. század első felében nagyjában-egészében megfelelt a tradícióknak. A század közepi *Ordo lectionumok* – az egy-egy félévre szóló előadás-meghirdetések – tanúsága szerint elsősorban az *Institutiók*, *Digesta*, ritkábban a *Codex* egyes könyvei „*interpretatur*”, és lehetőség volt a *jus publicum* előadására

is. Az ekkortájt állásban lévő öt professzor közül ketten adták elő az *Institutiókat*, míg egy-egy tanár foglalkozott a *Codex*, a *Digesta* illetve (az ékesszólással együtt) a közjog oktatásával. Így Nadányiék odaérkezésének fél évében, az 1659-es téli szemeszterben alkalmazott *Ordo lectionum* szerint négy jogi előadás szerepelt a heti programban. Délelőtt kilenckor Albertus Rusius az *Institutiókat* (*Institutiones Iuris*) adta elő, míg Daniel Colonius tízkor a *Codexet* magyarázta. Szerdán és szombaton 11 órakor Antonius Thysius a *jus publicumot* oktatta (más napokon szónoklattani órát tartott), míg délután egykor Adrianus Beeckerts a Thienen „*Pandectas ab ipso principio*” értelmezte.¹⁰³

Az előadások mellett – ugyanúgy, mint Utrechtben – a magánfoglalkozások és a *disputatiók* képezték az oktatás gerincét. Bronchorst révén a próba-vitatkozások egy része is a *collegia privata* keretében zajlott le, ahol a római jog forrásainak egy-egy részét tárgyalták át szisztematikusan, hosszabb időn keresztül rendszeres időközönként tartva a vitákat (*collegium disputatorium*).¹⁰⁴ Bár az irodalomban vannak eltérő vélemények is, hisz egyesek szerint a *disputationes exercitii gratia* fénykora Leidenben a 17. század közepén már leáldozóban volt,¹⁰⁵ a vizsga-vitatkozásokra való felkészülés egy tanár irányítása mellett továbbra is fontos részét képezte a joghallgatók képzésének.

Kijelenthetjük, hogy Nadányiék idejében Leidenben is még a római jog állt az oktatás középpontjában, néhány évtized múlva azonban bővült a tantárgyak palettája: újra érdekesebbé vált a kánonjog, egyre erősebben jelentkezett a közjog, az eljárásjog és a *jus hodiernum* kikülönülése, és ezáltal a tantervek is kibővültek. A hallgatók és a professzorok magatartása és hozzáállása is kezdett átalakulni.

¹⁰³ *Bronnen tot de Geschiedenis der Leidsche Universiteit*, ed. P.C. MOLHUYSEN, III, 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1921, 94-95.

¹⁰⁴ Vö. erre magyarul P. SZABÓ BÉLA, *Erhard Artner*..., i. m., 367-368.

¹⁰⁵ FEENSTRA, *Die Leydener*..., i. m., 51.

Bár a *curriculumok* átalakítási folyamata a német egyetemeken egy kicsit korábban elkezdődött, Leiden így is nagy vonzerőt gyakorolt a külföldi peregrinusokra.

Leiden egyébként az egész 17. században nagyon népszerű volt a külföldi, különösen a német joghallgatók körében. Ehhez hozzájárult, hogy a tanulás gyakran zárulhatott fokozatszerzéssel, mivel a költségek viszonylag alacsonyabbak, az ünnepélyes külsőségek könnyebben megkerülhetők voltak, mint más korabeli, különösen német egyetemeken. A vizsgák, *disputatiók* azonban nem maradtak el, s így a fokozatok megtartották értéküket.¹⁰⁶ Az egyetem jó hírét növelte, hogy a kortársak szerint is a nyugodt, konszolidált körülmények között lehetőség volt a csendes tanulásra.¹⁰⁷

A lehetséges példakép

Nadányi talán egy későbbi inaurális vitatkozás előkészületeként vagy csupán szorgalma bizonyítására Leidenben is vitatkozásra szánta el magát odaérkezése után néhány hónappal, Albertus Rusius professzor elnöklése alatt. Rusius az „átmeneti időszak” jellegzetes jogtanár alakja volt, akitől sokat lehetett tanulni, de aki tudományos teljesítményével nem igazán tűnt ki jeles elődei, utódai mércéjével mérve.

Rusius 1614. november 14-én született Emmenben, Drente tartományban, és 64 éves korában halt meg, 1678. december 19-én Leidenben.¹⁰⁸ Apja, Johannes fran-

¹⁰⁶ Heinz SCHNEPPEN, *Niederländische Universitäten und deutsches Geistesleben von der Gründung der Universität Leiden bis ins späte 18. Jahrhundert*, Münster, Aschendorff, 1960, 61.

¹⁰⁷ „Endlich sind die Anstalten, derer Professoren Eifer und die Einrichtung der hohen Schule unvergleichlich, und wer hier nicht zu etwas werden will, muß nirgend wozu geböhren sein.” - idéz Schneppen egy korabeli naplót. SCHNEPPEN, i. m., 64.

¹⁰⁸ Életére a modern korból vö. *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, deel 2, i. m., 1243-1244; L. J. VAN APPELDORN, *De rechtsgeleerdheid = Gedenkboek van het Athenaeum en Universiteit van Amsterdam 1632-1932*, Amsterdam, Stadsdrukkerij, 1932, 128-129.

cia hugenottáktól, anyja Euphemia Ketwich, pedig egy overijsseli patrícius családból származott. Hét gyermekük közül Albertus volt a legidősebb. Anyai nagyanyja gondozásában, jómódban nőtt fel, így nagyapja nevét (Ketwich) is használta. 1633-tól Groningenben, majd deventeri, franekeri kitérők után 1640-től Leidenben tanult. Leideni tanulmányai után külföldi utazást tett Franciaországban és Angliában. 1643 júliusában, Orléans-ban szerezte meg a *doctor utriusque iuris* címet, s hazatérve előbb Hágában dolgozott, majd Amszterdamban lett ügyvéd. 1646-ban felkérték, hogy tartson előadásokat az amszterdami *Athenaeum Illustre*-n Johannes Cabelieu, a neves filológus helyett, akinek jogi előadásai nem voltak túl sikeresek. *Professor ordinarius* címet is kapott, és jórészt neki köszönhető, hogy a jogi oktatás megszilárdult az *Athenaeumon*.¹⁰⁹ Tíz év múltán, midőn az egyik legnevesebb leideni jogászprofesszor, Arnold Vinnius (1588-1657) meghalt, az ottani egyetem kurátorai és a polgármester Rusiusnak ajánlotta fel a megüresedett katedrát. Rövid alkudozás után Rusius (amszterdami házáat megtartva) elfogadta a meghívást és 1659 szeptemberében megtartotta székfoglaló előadását, amely oktatásmódszertani kérdésekkel foglalkozott (*De jejuna quorundam et barbara iuris compendiaria*), ami tulajdonképpen egyetlen nyomtatásban fennmaradt munkájának tekinthető. Leidenben előbb *Institutiones*-előadásokat tartott kevesebb díjazásért, mint Amszterdamban, később 1668-tól a *Pandectakat* és a hűbérjogot adta elő.¹¹⁰ Többször viselt egyetemi tisztséget, többek között kétszer (1667, 1672) az egyetem rektora is volt.¹¹¹ Sok kortársá-

¹⁰⁹ Amszterdami tevékenységére vö. Dirk K. W. VAN MIERT, *Humanism in an age of science: the Amsterdam Athenaeum in the Golden Age, 1632-1704*, Leiden, Boston, Brill, 2009, 75; Peter Jan KNEGTMANS, *Professoren van de Stad: Het Athenaeum Illustre en de Universiteit van Amsterdam, 1632-1960*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2007, 43, 59-60, 90.

¹¹⁰ *Album Scholasticum Adademiae Lugduno-Batavae MDLXXV-MCMXL*, ed. C. A. SIEGENBEEK VAN HEUKELOM-LAMME, Leiden, Brill, 1941, 130.

¹¹¹ M. L. HEWETT, *Ulrich Huber...*, i. m., 116-117.

tól eltérően Rusius-t nem fűtötte különösebb publikálási vágy, és még *disputatio* is viszonylag ritkán tünteti fel nevét *praeses*-ként. Egyes vélemények szerint tartózkodásával el akarta kerülni a sokszor személyeskedésektől sem mentes, vég nélküli tudományos vitákat.¹¹² Ugyanakkor jeles tudós barátokkal rendelkezett, környezete szerette, és megbecsülték mint családszerető embert.

Rusius tehát inkább jó tanárnak, mint jelentős kutatónak tekintették kortársai és utódai, ennek ellenére „*eruditissimus ac praestantissimus*” és „*ornatissimus atque omni genere doctrinae instructissimus*”¹¹³ tartották, akit köztársaság-szerete megbecsültek a tudósok és hallgatók.¹¹⁴ Oktatási elveit említett székfoglalójában foglalta össze: óvta hallgatóit kora szörszálhasogató és pénzsóvár jogászainak barbár nyelvhasználatától, és buzdította őket a tudomány, a történelem, az irodalom, az isteni és emberi jog szeretetére. Rusius célja tanárként nem csak jó és tanult jogászok kinevelése volt, hanem olyan személyiségek építése is, akik alkalmasak a múltban felhalmozódott (nyelvi) tisztátalanságok kijavítására, és nem csak tartalmilag képesek a római jog szabályait alapos vizsgálat alá venni, hanem a szavak, szótagok és betűk szintjén is alkalmasak a kutatásra. De mindezt maga nem azért tartotta fontosnak, mert a szövegkritika állt volna törekvései középpontjában, hanem azért, mert így közelebb lehet jutni a klasszikus római jog jobb megértéséhez.¹¹⁵ Rusius – 14 éves oktatási tapasztalatából táplálkozva – sajnálkozását fejezi ki az egyetemet megelőző oktatás alacsony színvonala miatt: a hallgatók silány latin ismereteit ostorozza, nem is beszélve

¹¹² Johannes Fridericus BÖCKELMANN, *Oratio in obitum Alberti Rusii*, Lugduni Batavorum, ex officina F. Lopez, 1679, 25.

¹¹³ BÖCKELMANN, i. m., 13.

¹¹⁴ BÖCKELMANN, i. m., 14-15.

¹¹⁵ *Alberti RUSII Oratio de jejuna quorundam et barbara iuris compendiaria, Lugduni Batavorum in frequentissimo Auditorio Majori recitata, cum ibi Iuris Professionem auspicaretur A.D. XVI. Cal. Octobr. A.C. MDCLIX*, Lvgduni Batavorum, ex officina Danieli & Abrahami à Gaasbeeck, MDCLIX, 16-17.

görög-tudásukról. Az egyetemeknek kell pótolniuk azokat az ismereteket, melyek szükségesek az ókori irodalom tanulmányozásához. De ugyanakkor bizonyos hozzáállásbeli problémákra is felhívja a figyelmet. Elsősorban a szülőket kárhóztatja, különösen a gazdag és politikailag befolyásos szülőket, akik gyermekeiknek nem nevelést, hanem bizonyítványt akarnak biztosítani. De a tanárok között (alsóbb iskolákban és egyetemeken) is akadnak lusta, képzetlen és pénzsóvár egyének, akik inkább tekinthetők házalóknak (*institores*), mint nevelőknek (*instructores*). Ők azok, akik a lusta hallgatóknak *compendium*okat adnak el, amikből semmit sem lehet rendesen megtanulni, főleg ha bután használják őket és kizárólag csak azokból készülnek. A *compendium*oknak csak a jogtanulás kezdetén lehet némi szerepe, de Rूसius arra ösztönöz, hogy minden hallgató saját maga készítsen ilyen jegyzeteket. A *compendium*ok kizárólagos használatát rosszalja, különösen a száraz rövidítések ölik meg a hallgatók érdeklődését, melyek kifejezőképességüket is rombolják. Emellett hangsúlyozza, hogy a jogi tanulmányokat nem lehet rövid idő alatt letudni, a *compendium*ok használata csak felületes és hiányos ismeretet biztosít: „*qui isto... modo hic captant compendium, nae illi plerumque dispendium capiunt.*” (Akik kézbe vesznek egy *compendium*ot, azok csak az idejüket pazarolják.)¹¹⁶

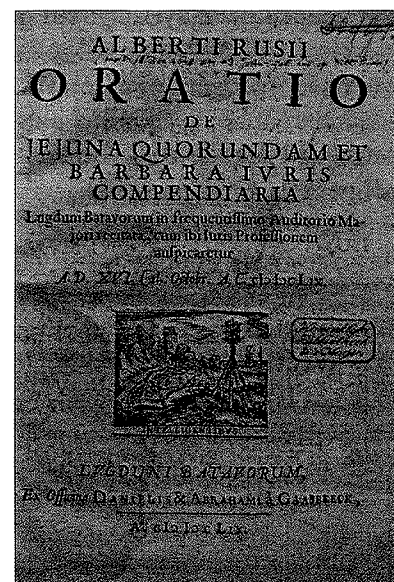
Rूसius tehát nem volt sem a terjengős szövegkritikai irányzat, sem a gyors és felületes diploma-gyártás elkötelezett híve. Ő inkább egy középutat javasolt a joghallgatóknak: nem szabad elmerülniük a filológiai részletekben, ugyanakkor az összefoglaló, rövid *compendium*okat a kezdőknek úgy kell tekinteniük, mint egy útikönyvet, amely egy rendkívül gazdag város látnivalóiba, értékeibe kínál első és általános betekintést, de a finom részleteket, az igazi kincseket nem tárja fel, ahhoz nagyobb elmélyülés kell.¹¹⁷

¹¹⁶ RूसIUS, *i. m.*, 19.

¹¹⁷ RूसIUS, *i. m.*, 19–20. „*Non igitur finem sed initium eiusmodi compendia dare*

Albertus Rusius 1650 táján, [066120306], NCRD, Nationaal Gevangenismuseum. geheugenvannederland.nl

Rूसius Oratio de jejuna quorundam et barbara iuris compendiarium című művének címlapja

A leideni vitatkozás

Nadányi a *disputatio*kat egyébként előszeretettel kerülő Rusius személyében egy tapasztalt, de a leideni karon még a ranglétra alsó fokán álló professzort nyert meg tanárának. Nadányi hellyel-közzel ismerős témával szembesült és tulajdonképpen korábbi vitatkozása témájának inverzét dolgozta ki Rusius vezetésével, midőn a béke jogáról (*De Jure Pacis*) érkezett 1660. január 17-én.¹¹⁸

A ma leginkább elfogadott álláspont szerint a 17. század közepén Leidenben a *disputatio*ók szerzőjének a professor volt tekinthető. Ezen főszabály alól csak viszonylag kevés kivétel volt: általában akkor számolhatunk ezzel, ha a hallgató magát a dedikációban *autor et respondens*-ként tüntette fel.¹¹⁹ Nadányinál ez történik, de az ő esetében más tények is erősítik, hogy valóban ő lehetett a tézisek megfogalmazója: először is az tény, hogy Rusius nem volt túl szorgalmas disputáltató.¹²⁰ Másodsor tény az is, hogy Voet mellett Utrechtben Nadányi alaposan belekóstolt az egyetemi vitatkozások világába, és egyik ottani vitája során foglalkozott a háború jogának kérdésével is. Leidenbe érkezése után csaknem öt hónappal állt diáktársai elé, s ez az idő elég lehetett egy jelentős részében önálló tézissorozat kidolgozásához is.

debet Academico Iuris studio bonis artes suffolto.” Vö. HEWETT, Ulrich Huber..., i. m., 119-120. Rusius jogtudósként való értékelésére vö. R. FEENSTRA, C. J. D. WAAL, i. m., 37; AHSMANN, FEENSTRA, STARINK i. m., 206.

¹¹⁸ *Disputatio Juridica De Jure Pacis, Quam Favente Deo Opt. Max. Sub Praesidio Clarissimi Consultissimique Viri D. Alberti RUSII, J. V. D. Ejusdemque Facultatis in Illustri Academia Lugduno-Batava Professoris Ordinarii. Publicae eruditorum disquisitioni subjicit Johannes NADANYI, Pannonius. Die 17. Januarij, horis locoque solitis, Lygdvni Batavorvm, Ex Officina Petri Leffen, Anno 1660; RMK III. 2114.*

¹¹⁹ FEENSTRA, *Die Leydener...*, i. m., 49.

¹²⁰ A *Worldcat* és a *Short Title catalogus Netherlandis* adatbázisok alig félucat címet tüntetnek fel, ami csaknem – a kor szokásait és Rusius csaknem húszéves tanári pályafutást tekintve – elhanyagolhatónak és mindenestre különlegesnek tekinthető.

Nadányi munkáját Apáczai Csere János mellett egyik németalföldi jóakarójának, Constantijn Huygensnek, a neves diplomatának, irodalmárnak és zenésznek¹²¹ ajánlotta. A mindössze 19 téziszből álló művecske elején utal korábbi, háború jogával kapcsolatos *disputatio*jára, s célul azt tűzi ki, hogy röviden a béke jogával kapcsolatos szokásos véleménykülönbségeket vegye számba. A *pax* szó etimológiai elemzése után, melyben utal a puszta megállapodás (*pactum nudum*) és a szerződés (*contractus*) különbözőségére is, a békét „az emberi dolgok nyugodt szabadsága”-ként („*tranquilla rerum humanarum libertas*”) határozza meg, míg a béke jogát az emberi nyugalom művészetének látja, melyet a méltányosság és a jóság biztosít („*tranquillitatis humanae secundum aequum, & bonum ordinata ars*”).¹²² Az isteni és az emberi jog közötti különbségtétel, valamint a római jog forrástípusainak számbavétele következik a *jus civile* és *jus praetorium* külön tartásával. A béke jogának a háború végeztével kell érvényesülnie, és vonatkoznia kell a békét kötők személyes kapcsolatára, valamint bizonyos reáliák rendezésére. Utóbbiak közé tartoznak többek között a hadifoglyok és a hadizsákmány kérdése. Grotiusra és a római jogi források mellett újabb jogi szerzőkre (Cujacius, Gudelinus) hivatkozva foglal állást az egyes szakmai kérdésekben.¹²³ Római jogi forrásokra és a legmodernebb szakirodalomra támaszkova tárgyalja a *jus postliminii* (a hátsó küszöb joga) érvényesülésének kérdéseit: a hadifogságból visszatérő katona, az ellenségtől visszafoglalt dolgok jogi kérdéseit elemzi.¹²⁴ Ezután a levert lázadások résztvevőinek vagyonával foglalkozik, s megállapítja, hogy „*cum talium bona confiscari soleant; pactione, vel gratia restitui possunt, & pacta illa servanda naturalis ratio*

¹²¹ Életére *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek, deel 1, i. m.*, 1186-1190.

¹²² Th. II.

¹²³ Th. V-VIII.

¹²⁴ Th. IX-X.

dictat.” A római történelemből vett példákkal támasztja alá, ezen kegyes álláspontját.¹²⁵ A magánvagyon kisajátításának nehéz kérdését is körbejárja és elismeri, hogy a közérdek a magánérdek előtt áll, de az uralkodónak lehetőleg kíméllettel kell igénybe vennie alattvalói vagyonát, mind háborúban, mind békében. Ezután szintén a legmodernebb irodalmat idézve a hódoltatottakkal szembeni *repressaliákról* beszél.¹²⁶ A *foedus* szó etimológiájának kifejtése után, annak jelentését adja meg: „*Definitur foedus pactio quaedam amicitiae universalis, inter partes, rite certis legibus facta, & jurejurando confirmata.*” Majd a szövetségek tipizálására tér át megkülönböztetve az ókori és a grotius-i felosztást. A békeszerződést mindenképpen be kell tartani, akkor is, ha eretnekekkel vagy hitetlenekkel kötötték. Ezután (magyar történelmi példát is hozva) a pogányoknak tett eskü betartandóságának kérdésével foglalkozik, és Grotius nyomán azt mindenképpen támogatja.¹²⁷ Végző konklúzióként kiemeli, hogy bárkivel kötünk is békét, azt meg kell tartani.

Nadányi ezen vitatkozásához is csatolt három kiegészítő kérdést a közjog és a büntetőjog köréből. Szoros kapcsolatukat aláhúzendő Rusius verssel köszöntötte tanítványát, melyben utal Rákóczi fejedelem törökök elleni harcára, és arra, hogy Nadányi ritka dicsőséget szerzett a magyar ifjak között azzal, hogy a szép művészetekben kitüntette magát. A régi szerzők olvasásával a régi bölcsességet az új példákkal volt képes összekapcsolni. Korábban a háborús jogról írt részletesen, most a béke és annak törvényei képezik munkája tárgyát. Pannonia háborútól sújtott földjét a béke fogja szántani, és hazájába visszatérve annak lakóit Nadányi nem a háború, hanem a béke jogával örvendezteti meg. A barokkos túlzásoktól egyáltalán nem mentes (és itt csak pontatlan nyersfordításban visszaadott) vers arra

¹²⁵ Th. XI.

¹²⁶ Th. XIII.

¹²⁷ Th. XV-XVIII.

enged következtetni, hogy Nadányi jelentős részt vállalt a tézisek kidolgozásában, tehát a nyomtatványt joggal tekinthetjük saját művének.¹²⁸

A fiatal magyar nemes kiváló pedagógust ismerhett meg Rusius személyében. Csak sajnálhatjuk, hogy Nadányinak későbbi tanári pályafutása során nem sikerült mindenben követnie leideni mesterét.¹²⁹

3. Simon van Leeuwen

Még nem tisztázott és lehet, hogy a későbbiekben sem lesz felderíthető, hogyan került kapcsolatba a joghallgató és szárnyait bontogató történetíró Nadányi az évtizedes szakmai múltra visszatekintő ügyvéddel, Simon van Leeuwenel, Leiden egyik legtekintélyesebb tanácsnokának fiával. Az egyetlen nyilvánvaló kapcsolat, hogy – igaz kétévnyi eltéréssel – ugyanazon leideni nyomdában, Petrus Leffen *officinájában* nyomták Nadányi leideni *disputatióját* és Leeuwen – számunkra itt most fontos – munkáját, a *Censura forensist*. Az, hogy miért érdekes az, hogy ez utóbbi munkához Nadányi egy húszsoros – eddig a magyar irodalomtörténetben nem ismert – ajánló költeményt írt, talán kitűnik, ha megismerjük a nagy karriert befutó munkát és nem jelentéktelen szerzőjét.

Egy leideni jogász az egyetemen kívülről

Simon van Leeuwen¹³⁰ 1626 októberében született Leidenben és Hágában hunyt el 1682 januárjában. Apja

¹²⁸ Nem kizárva persze *famulus*ának illetve a *praeses*nek többé-kevésbé hatékony közreműködését.

¹²⁹ Nadányi konfliktusát az enyedi diákokkal jól jelzik az ellene írott levelek és a szabályos diáklázadás. Vö. Dézsi Lajos, *Nadányi János történetíró életéhez*, ItK 10(1900), 66-80; Uo., *Misztótfalusi Kis Miklós 1650-1702: Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században* (Magyar Történelmi Életrajzok), Budapest, Franklin Ts., 1899, 19-20.

¹³⁰ Életére vö. *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek, deel 1, i. m.*, 1261-1263; A. J. VAN DER AA, *deel 4, i. m.*, 85-86; R. FEENSTRA, *Leeuwen, Simon van (1626-1682) = Juristen: Ein biographisches Lexikon von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, hrsg. Michael STOLLEIS, München, C. H. Beck, 2001, 383-384.

Johann jegyző és ügyvéd, majd városi politikus volt. Simon 1638. január 9-én, alig 12 évesen (valószínűleg az egyetem kuratóriumának engedélyével) iratkozott be a leideni egyetem bölcsész karára.¹³¹ Ugyanitt szerzett jogi doktori fokozatot 1649. szeptember 23-án egy D. Colonus által elnökölt *disputatio*val. A korabeli szokásoktól eltérően Van Leeuwen nem zárta külföldi utazással tanulmányait.¹³² Már 1649 novemberében ügyvédként helyezkedett el a hágai bíróság és a Hooge Raad mellett. Apja befolyásának köszönhetően, aki a leideni városi tanács tagja lett, 1652 októbertől Soeterwoude uradalom titkárának nevezte ki a leideni polgármester. A kis tekintélyű tisztség elnyerése miatt Leidenbe költözve 1653. november 23-án újra beiratkozott az egyetemre, s közben ügyvédi tevékenységét is folytatta. Érdekes módon 1664-ben újra beiratkozott az egyetemre. Már ebben az időben kitűnt félelmetes publikálási kedve. Apja időközben, 1654-ben a Holland Kelet-indiai Társaság egyik vezetője (*bewindhebber*) lett Amszterdamban, majd a város küldötte Hágában, s két ízben polgármesterré is megválasztották Leidenben. 1667-ben, apja halála után esélye¹³³ volt, hogy annak helyére bekerüljön a városi tanácsba. Előbb a lövészek kapitánya, majd a negyvenek tanácsának tagja lett. De sohasem lett belőle városi tanácsos, minduntalan mást választottak be helyette a testületbe: tudása és tapasztalata újra és újra háttérbe szorult a protekciókkal és a sógor-komaság-

¹³¹ Nem csak Van Leeuwen, hanem viszonylag sok leideni gyermeket írtak be ebben a korban ilyen fiatalon az egyetemre. A korai beiratkozást azzal magyarázzák egyesek, hogy az akadémiai polgárok bizonyos adómentességet élveztek, ami a család érdekében is állott. Vö. *Een gedeelte van Simon van Leeuwen's Bedenkingen over de stadhouderlijke magt omtrent de verkiezinge van de magistraten in de Steden van Holland, tot noodige verclaringe van veele saeken, de politie en bijzonderlijk de regeringe van de steden betreffende*, uitgegeven door R. FRUIN, BMHG, 1897/18, 416.

¹³² *Een gedeelte...*, i. m., 417.

¹³³ A város statútumai szerint apa és fia nem lehetett egyszerre a tanács tagja. Vö. *Een gedeelte...*, i. m., 417.

gal szemben. Mivel ezt szóvá tette egy röpiratban,¹³⁴ sok kellemetlensége volt a városban, az 1672-es zavargásokban vállalt szerepe miatt pedig az egész városkormányzat ellene fordult. Politikai állásfoglalásai nem voltak tehát a legsikeresebbek, ezért Leidenben soha sem tölthetett be magasabb tisztséget. 1681 márciusában a herceg jóvoltából Johan Coenen halála után a Hooge Raad segéd-kancellárja (*substituut griffier – grapharius*) lett. Kihasználva szabad bejárását a bíróság és a tanács levéltárába gyűjtötte össze anyagát *Batavia illustrata* című posztumusz megjelent történeti munkájához.¹³⁵ Új tisztségét azonban alig egy évig töltötte be, korai halála megakadályozta, hogy még több művet adjon sajtó alá.

Simon van Leeuwen, mint jogi író a holland elegáns jogtudományi irányzat oldalvizéhez tartozónak tekinthető. Nem volt sem tudósként, sem ügyvédként kiemelkedő, de nagyon sokat írt, és könyvei révén jelentős sikereket ért el. Különösen a joggyakorlatot szolgáló munkáival szerzett tekintélyt kortársai és az utókor előtt.¹³⁶ Vannak szerzők, akik a 17. és 18. század legjelentősebb németalföldi jogászai közé sorolják.¹³⁷

A hollandiai jogtudomány mindkét irányzata megérintette Van Leeuwent. Egyrészt nem hagyhatta figyelmen kívül az egyetemi humanizmus irodalmi elvárásait, mely irányzat szempontjából két munkája bír jelentőséggel, de a modern tudomány meglehetősen kritikusan értékeli ezeket.

1663-ban ő gondozta a *Corpus Juris* – szép nyomda-kepe miatt mindmáig keresett – Elzevir-kiadását, amely

¹³⁴ *Kort verhaal van 't gene in 't jaar 1672 binnen Leyden is voorgevallen, begrepen in de verantwoordinge van Mr. S.v.L.R.G. aan den agtbaren wijzen Raad der stad Leyden*, hn., é.n.

¹³⁵ *Een gedeelte...*, i. m., 432.

¹³⁶ Jelentősebb munkáiról áttekintést ad WESSELS, i. m., 306-315.

¹³⁷ Paul SCHOLTEN, *C. Asser's Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht, Algemeen deel*, Zwolle, Tjeenk Willink, 1934, 227.

azonban tudományos szempontból nem volt előrelépésnek tekinthető. A kiadás alapja a „*littera Gothofrediana*,”¹³⁸ melybe Van Leeuwen beépítette a francia humanista jogtudós, Jacques Cujas (Cujacius) megjegyzéseit és a ma már kevésbé ismert flamand jogtudós Antonius Anselmus exegéziseit is. Talán épp utóbbi tény miatt is kortársai közül többen megkérdőjelezték Van Leeuwen szövegkritikai ítéloképességét, valamint bírálták filológiai pontatlanságai miatt.

Másik, a római jog történetét feldolgozó és a Justinianus előtti források kiadását megkísérlő forráskritikai munkája¹³⁹ sem aratott osztatlan elismerést az utókor részéről,¹⁴⁰ Van Leeuwen mégis beírta magát a holland jogtörténet ismert alakjai közé. Ez elsősorban két „korszakos” munkájának köszönhető, melyek ugyan nem tartoztak a korabeli elegáns jogtudomány fő sodorvonalába, de a római-holland jog megismertetéséhez jelentős mértékben hozzájárultak.

Az egyik mű egy 1664-ben megjelent tankönyv volt, amely a korában hatályos németalföldi magán- és eljárásjogot kívánta összefoglalni, *Het Rooms-Hollands Regt* címmel.¹⁴¹ Magának a római-holland jog kifejezésnek kiagyalója is Van Leeuwen volt, aki már egy évtizeddel

¹³⁸ Erről magyarul részletesebben vö. SZABÓ Béla, *Dionysius Gothofredus magyarországi tanítóványai Strasbourgban = Dum spiro doceo: Huszti Vilmos Emlékkönyv*, szerk. SÁRY Pál, SZABÓ Béla, Miskolc, Bibor, 2000, 195-199.

¹³⁹ *De Origine, progressu Juris Civilis Romani, Authores & Fragmenta Veterum Jurisconsultorum, cum notis Arn. Vinnii, & Variorum, Auctore & Collectore S. LEEUWIO*, JC. Lugd. Batavor. Apud Arnoldum Doude, MDCLXXII.

¹⁴⁰ VAN DEN BERGH, *Elegante Schule...*, i. m., 100-101.

¹⁴¹ *Het Rooms-Hollands-Regt, waar in de Roomse Wetten, met het buydendaagse Neerlands Regt, in alles dat tot de dagelike onderhouding kan dienen, met een bysondere kortheit, so wel in de vaste Regts-stoffen, als in de manier van Regts-vordering over een gebragt werden. Met allerhande Ordonnantien, Placaten, Hand-vesten, Keuren, Gewoonten, ende Gevoijsden deser en omliggende Landen bevestigd, von nieuws beschreven, hersteld, ende vermeerderd door Mr. SIMON VAN LEEUWEN, R.G., Leyden en Rotterdam, By Hackens, MDCLXIV.* A munkát néhány évtized alatt több mint tízszer adták ki.

korábbi munkájában alkalmazta ezt a kifejezést,¹⁴² és ezzel akarva-akaratlanul egy egész jogtörténeti korszakot nevezett el. Ezen a helyi, az egyetemeken nem oktató jog jelentőségét felmutató, fiatalkori művében – az 1652-ben megjelent *Paratitla Juris Novissimi*-ben – Van Leeuwen kritizálja kora professzorait, akik a római jogot absztrakt tudományként oktatják, és elmulasztják felhívni hallgatóik figyelmét, hogy a római jog a mindennapok bírósági ügyeiben is alkalmazásra kerül. Elfelejtik, hogy ez a jog nem olyan tudás, amely Justinianus korában érte el tökéletes kidolgozottságát, hanem olyan anyag, amely állandóan igazodik az adott kor szükségleteihez és körülményeihez. Ugyanakkor nem érez szimpátiát azokkal, akik nem aknázzák ki az ókor ezen csodálatos művében feldolgozott tapasztalatokat és azokkal sem, akik könnyen félre akarják tolni a bíróságokon meghonosodott precedenseket. És elítéli azokat a szerzőket, akik egyszerű szövegekhez bonyolult kommentárokat írnak, és ezzel csak megzavarják a jogkeresőket. Ezért egy olyan munkát kívánt írni, amely a napi gyakorlat számára teszi elérhetővé a római jogtudomány eredményeit összevetve a helyi jogok forrásaival. A hasonlóságokat és az eltéréseket kívánja feltárni és ezúton egy rövid *compendiumot* készíteni mindazon joganyagról, ami a hollandiai igazságszolgáltatást – jobban mondva a római-holland jogot – testesíti meg.¹⁴³ A *Corpus Juris* mellett ugyanis az utóbbi időkben kialakult egy jelentős holland nyelvű joganyag is. Van Leeuwen ezért nem becsüli le a gyakorlatban használt, francia és latin szavakkal kevert jogász nyelvét (*vulgo vocabula artis*). A *Paratitla* színté szóról-szóra bedolgozásra került a *Rooms-Hollands Regt* szövegébe, amely 12 évvel később jelent meg.¹⁴⁴

¹⁴² *Paratitla juris novissimi, dat is, Een kort begrip van het Rooms-Hollandts-Regt, waer in, Alle de materien van Rechten, met alle de Titulen ende Wetten van het Roomsche Recht, voor soo veel die eenighsints...*, Lugduni Batavorum, MDCLII.

¹⁴³ WESSELS, i. m., 307-308.

¹⁴⁴ WESSELS, i. m., 311.

land nyelvű szövegkiadásai mellett szükség van rá, hogy a római-holland jogot latin nyelvű munkában is tárgyalja, mivel tudta, hogy a jogi oktatás nyelve továbbra is a latin marad. Ezért a *Censura forensis* latinul írta. Célja az volt, hogy következetes formában adja vissza a római jog azon elveit, amelyek a gyakorlatban állandóan előtérben vannak, s bemutatni, hogy ezek a római jogi elvek mennyiben alakultak át a szokások, bírósági döntések illetve a jogalkotás által. Nem volt kisebb a célja tehát, minthogy az egész magánjogról, a klasszikus és a recipiált római magánjogról, s egyúttal a hollandiai és külföldi jogviszonyokról rendszeres képet adjon. Ezt a programot mutatja már Van Leeuwen címválasztása is. A *censura* a korabeli európai jogi irodalom egyik sajátos műfaját képezte, ami a kor sajátos összeurópai jogi világának egyik legfontosabb jellegzetességére utal vissza.

Fontos tudnunk, hogy a régi Európában a 19. századig egy extrém jogforrás-pluralizmus létezett, vagyis a kontinens nagy részén megfigyelhető volt a jelenség, hogy (a római jog középkori tudományos feldolgozásából kinövő) közös jog (*jus commune*) és az adott földrajzi területen érvényesülő partikuláris jogok (*jus particulare* vagy *jus speciale*) különböző jogforrási szintjei – melyek valamennyi európai országban a többszintű struktúrárt reprezentálták – nem voltak egymástól egyértelműen elkülönítve, hanem – épp ellenkezőleg – kölcsönösen áthatották egymást. Másodlagos érvényesülése ellenére a *jus commune* abban az esetben, ha az elsődlegesnek tekintett hazai jog hiányzott, az elsődleges jogforrás rangjára emelkedett és a bírósági döntésének alapját képezhette.¹⁴⁹

non tantum generalibus, verum etiam particularibus ejusque fere Christianorum gentis, regionis et provinciae, Authore Simone VAN LEEUWEN, J.C. Batav, Lugduni Batavorum, Ex Officina Petri Leffen, & Francisci Moyardi, MDCLXII. (további kiadások: Amstelodami, apud Henricum & Theodorum Boom, & Lugd. Batav. apud Johannem à Gelder, MDCLXXVIII; 3.: Amstelodami, apud Henricum & Viduam Theodori Boom, MDCLXXXV; 4.: (Gerardus de Haas recensuit & Observationes suas adjecit) Lugduni in Batavis, sumptibus Samuelis Luchtmans et Cornelii Haak, 1741.

¹⁴⁹ Heinz MOHNHAUPT, *Differentienliteratur als Ausdruck eines methodischen*

A kétféle jogforráscsoportból származó megoldások összekeveredésének különböző mértéke és az egyes helyi jogok tartalmi különbözősége miatt egy rendkívül változatos jogterületi foltszőnyeg alakult ki európai mértékkel mérve. Ezt a változatosságot – az ugyanazon jogi kérdésre a különböző jogforrásokból kiolvasható válaszok sokféleségét – a bírói gyakorlatban kifejlődő eltérő értelmezési tradíciók tovább erősítették.¹⁵⁰ A különböző jogforrási szintek közötti kollízió feloldásának és a divergáló joganyag szükséges rendje megtalálásának módszere szükségképpen csak az összehasonlítás lehetett, ami nem jelentett mást, mint a római jog és valamely másik konkuráló jog, mindegyik előtti a hazai jog összehasonlítását. A különböző jogok és jogrendek összehasonlító megfigyelése első lépéseinek egyik műfaji keretét az ún. *differentiae*-irodalom képezte, melynek célja a közös vonások és eltérések feltárása volt egy esetleges egységesítés vagy jogtisztítás érdekében.¹⁵¹ A *differentiae*-irodalom, mint sajátos irodalmi műfaj a 16. század végétől egész Európában elterjedt, és ókori rendezési elvekre épülve (*genus* és *differentia specifica*) a különböző jogok és jogrendek összevetését – a *jus commune* és a területi, illetve helyi jogok (*jus patriae*) közötti eltérések felmutatását – tárgyalta. A fő cél elsősorban az volt, hogy a joggyakorlat számára tiszta képet adjanak a hatályosnak tekinthető joganyagról, valamint elkülönítsék a haszontalan joganyagot a hasznostól és szükségestől.¹⁵²

Ha az adott munka elsősorban az adott helyi, partikuláris jog felől közelített elnevezésére általában a *collatio*

Prinzips früher Rechtsvergleichung = Excerptiones iuris: Studies in Honor of André Guoron, ed. Bernard DURAND, Laurent MAYALI, Berkeley, 2000, 439-440.

¹⁵⁰ Ernst HOLTHÖFER, *Die Literatur zum gemeinen und partikularen Recht in Italien, Frankreich, Spanien und Portugal = Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, II/1., hrsg. Helmut COING, München, Beck, 1977, 223-224.

¹⁵¹ MOHNHAUPT, *Differentienliteratur...*, i. m., 441. Heinz MOHNHAUPT, *Rechtsvergleichung = Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, IV, Berlin, E. Schmidt, 1990, 403-405.

¹⁵² MOHNHAUPT, *Differentienliteratur...*, i. m., 454.

szót használták, míg ha a szerző a sokszor derogált közös jogi előírásokat helyezte előtérbe, a munkákra gyakran a *censura* kifejezést alkalmazták.¹⁵³

Van Leeuwen a *Censura Forensis*-ben arra törekszik, hogy mértéktartó terjedelemben annyit adjon a római jogból, ami szükséges a hollandiai közös jog megértéséhez, együtt azokkal a legfontosabb változásokkal, melyek a római jog szabályait a legrégebb időktől kezdve érték Németalföldön és máshol Európában. Elítéli azokat a kommentárokat, melyek a legkisebb részletkérdéseknek is hosszú vitairatokat szenteltek, megfelelkezve a jog alapvető elveiről. Ő távol tartja magát ezektől a hosszú kommentároktól és vitáktól és olyan munkát akar alkotni, amely az élő jog teljes spektrumával foglalkozik.¹⁵⁴

Ehhez annyit akar feldolgozni az ókor jogából, hogy az olvasó képes legyen nyomon követni a régi és új jog közötti kapcsolatot, és felismerhesse annak alapelveit az élő hollandiai jogban. Lenézi a tudósok vitáit, melyek semmit vagy csak nagyon keveset vagy semmit sem tesznek hozzá a dolog lényegéhez és a gyakorlathoz („*Quae ad rem ipsam usumque parum aut nihil conferunt.*”)

Az 1662 januárjára dátumozott bevezető részben (*Prolegomena*) a legfontosabb jogtudósokról ad áttekintést a Kr. e. 2. századi Q. Mucius Scaevola-tól saját idejéig. A Cujacius-t, Donellus-t és Duarenus-t megelőző kommentátorok munkáival kapcsolatban ezt írja: „*ingentes immanes et insanos juris scholastici commentarios.*” A három említett személyről azonban a legnagyobb tisztelettel beszél. A hollandiai joggal foglalkozó írókkal kapcsolatban megemlékezik Grotiusról (*vir incomparabilis*) és több németalföldi jogtudósról, akik a helyi jogot kommentálták. Azután felsorolja azokat a munkákat, melyekre európai

¹⁵³ HOLTHÖFER, *i. m.*, 225.

¹⁵⁴ Van Leeuwen az ajánlásban azt sugalmazza, hogy nem utasítana vissza egy professzori kinevezést, ha munkáját kedvezően fogadná Leiden város tanácsa és a polgármester, akinek művét ajánlotta. Vö. *Een gedeelte...*, *i. m.*, 419.

körképe során támaszkodik, köztük említve Werbőczy *Tripartitumát* is.¹⁵⁵

Amellett, hogy a *Censura Forensis*-ben jóval nagyobb terjedelemben foglalkozik az élő római joggal, mint a *Paratitla*-ban vagy a *Rooms-Hollands Regt*-ben, abban is különbözik korábbi, az élő jogot tárgyaló munkáitól, hogy rendkívül széles összehasonlító áttekintést ad bizonyos jogintézmények tekintetében más népek joggyakorlatáról és jogszabályairól. A különböző németalföldi tartományok mellett Franciaország, Itália, Hispánia, Anglia és Skócia, Poroszország és más német jogterületek, valamint Lengyelország és Magyarország joga kerül említésre lépten-nyomon, kisebb-nagyobb részletességgel.¹⁵⁶ Utóbbi tekintetben megjegyezhető, hogy bár nem ismerjük az egyetemet, vagy az egyes professzorok korabeli könyvválománnyát, talán elképzelhető, hogy a magyarországi jogforrások (*Tripartitum*, *decretumok*) megszerzésében Nadányi vagy Enyedi segítségére lehetett Van Leeuwennek.

Öt részre osztja munkáját a korabeli *institutió*-rendszernek megfelelően: személyi és családjog, dologi jog, öröklési jog, kötelmi jog és büntetőjog képezik az öt könyvet. Az összehasonlító szándék végigvonul valamenyny részben, de legkifejezettebben a törvényes öröklés szabályainál hangsúlyozódik.¹⁵⁷ Nagyon hosszas és akkurátus áttekintést ad mindazokról a változásokról, amelyeken a római jog átment Németalföldön és Európa más jogrend-

¹⁵⁵ „*Extant etiam typis excusae Constitutiones Regni Hungariae.*” Vö. *Prolegomena*.

¹⁵⁶ Célját így fogalmazza meg: „*Posito eo Juris fundamento, cum vera, quam diximus, Praxi conjuncto, usum, & quaestiones practicas, iis ita adjuncimus, ut, quid eorum cum eo conveniat, aut discrepet, in singulis appareat: subjectis Constitutionibus, Decisionibus, Moribus, & Statutis, qua generalibus, qua particularibus, cujusque fere Christianorum Gentis, Regionis, atque Provinciae. Cujus tractationis necessitas per se innotescit.*” Vö. *Prolegomena*.

¹⁵⁷ *Censura Forensis*, *i. m.*, 360-442. Érdekesség, hogy Van Leeuwen itt hosszú fejezeteket idéz szó szerint a *Tripartitumból*: „*Ex Tripartito Opere Juris Consuetudinarii inclityi Regni Hungariae. Parte Prima Titulo XVII. XXI. LVIII. XXXVIII. XLVII. LVIII. LVII., Parte Tertia Tit. XXIX. XXX.*” Vö. *uo.*, 437-442.

jeiben, különösen Franciaországban. A munka hatalmas anyagot dolgoz fel, de – bírálói szerint – sokszor kritikátlanul vesz át másoktól szövegeket, önálló gondolatok hozzáadása nélkül. A talán jogos kritika és a széles európai körkép ellenére a római-holland joggal foglalkozó munkák között jelentős helyet foglal el a *Censura Forensis*,¹⁵⁸ és mindmáig tudományos érdeklődés tárgyát képezi elsősorban Dél-Afrikában.¹⁵⁹

Nadányi dicsőítő verse Van Leeuwenről

A *Censura Forensis* 1662-es első kiadásában három üdvözlőverset találunk. Egy leideni ügyvéd, Van Leeuwen szerzőtársa, Henricus Verduyn,¹⁶⁰ és Johannes Aelhuysen, a tieli latin-iskola rektora, költő,¹⁶¹ valamint Nadányi írt költeményt Van Leeuwennek.¹⁶² Verduyn és Aelhuysen estében nyilvánvaló a kapcsolat Van Leeuwennek: előbbi ügyvédtársa volt, akivel szoros munkakapcsolatban lehetett, hiszen később – már Van Leeuwen halála után – Verduyn gondozta egyik holland nyelvű perjogi munkájának harmadik kiadását;¹⁶³ utóbbi pedig Van Leeuwen

¹⁵⁸ WESSELS, *i. m.*, 309-311. Egy 19. századi nyilatkozat szerint: „...die zoolang het Oudhollandsche recht in ons land van kracht was, het leerboek en de vraagbak onzer juristen geweest is.” Vö. *Een gedeelte...*, *i. m.*, 419.

¹⁵⁹ Példaként álljon itt a büntetőjogi rész fordításának kiadása: Simon VAN LEEUWEN, *J. C., Part I, book V of Censura forensis: theoretico-practica, Fourth edition (1741)*, revised and annotated by Gerard DE HAAS J. C., ed. and transl. into English by Margaret HEWETT, Pretoria, 1991; Van Leeuwen jelentőségéről a dél-afrikai jogfejlődés számára vö. Alfred Adrian ROBERTS, *A South African legal bibliography: being a bio-bibliographical survey and law-finder of the Roman and Roman-Dutch legal literature in southern Africa with an historical chart*, Pretoria, 1942, 183-184; D. H. VAN ZYL, *Geskiedenis Van Die Romeins-Hollandse Reg*, Durban, Butterworth, 1979, 357-359.

¹⁶⁰ VAN DER AA, *i. m.*, deel 19, Haarlem, 1872, 143.

¹⁶¹ VAN DER AA, *i. m.*, deel 1, Haarlem, 1852, 100.

¹⁶² Az 1678-as kiadásban és még az 1721-es kiadás első kötetében is megtaláljuk a három üdvözlőverset.

¹⁶³ Simon VAN LEEUWEN, Hendrik VERDUYN, *Manier van procederen in civile en criminele saaken, met de aantekeningen op de ordonantie van de justitie in de steden en landen van Holland en West-Vriesland, gedateerd den 1. April 1580, en op de Ordonantien van Philips, Grave van Holland, &c. over de criminele procederen*

IN HONOREM
Clarissimi, ac Consultissimi Viri,
D. SIMONIS van LEEUWEN,
cum Censuram Forensis Theoretico-Practicam
cederet:

EXagitata Themis, variis dissortaque Musis,
Dum quasi non notis itque reditque viis;
Errorum trahitur nexu sursumque deorsum,
Jure vel in medio quaritur ipsa Themis:
Magne Solon tua dicta trahit, tua verba Lycurge
Diffona vox; perimit veraque Jura forum.
Tum graditur LEEUWEN studium, quicquidque tenebris
Detentum fuerat discernendo docet.
Quid documenta tenent verum, cum jure Latino
Cobatum ex usu, cum ratione probat;
Regnorumque status quos gens non Barbara morum
Servat, uti clarum pacis et artis opus.
Cur Latii quamvis collectio Juris in unum
Corpus debetur Justiniane tibi:
At quod Christianum hoc dederit primordia legi,
Id demonstratum LEEUWIUS unus habet.
Cedant Alciati, Gallorum cedite Fabri,
Non Gaji, aut Pauli nomine Roma tume.
Qui figunt mores, que Dea penetralia pandit,
Huic sedes inter debuit esse Deos.

L. M. Q.
Fundebat
JOHANNES NADANYI
IN

Nadányi üdvözlő verse Van Leeuwenhez,
Censura Forensis Theoretico-Practica ..., Leiden, 1662.

hallgatótársának (*condiscipulus*) nevezi magát az üdvözlő-versben.

Sokkal rejtélyesebb a kérdés, hogyan került be a két ismerős versezete közé egy kelet-magyarországi nemes peregrinus tíz disztichon sorpárból álló versikéje? Valószínűleg Nadányi leideni tartózkodása során, jogászkörökben forgolódva került kapcsolatba a leideni ügyvéddel és szakíróval. A kapcsolat nem lehetett túl szoros, hiszen a korabeli gyakorlatban általános tegező formát Nadányi nem használja a versben (ugyanakkor Justinianus-t tegezi). A barokkos túlzásoktól sem mentes dicsőítő ének a tévelygő és tévedések erdejébe tévedt Themis megmentője szerepében tünteti fel Van Leeuwen, aki eloszlatja azon homályt, amelybe Szolón és Lükorgosz szavai beleveszni látszottak az utóbbi időkben. A civilizált népek joggyakorlatát a római joggal összevetve rendezi egybe a munka – írja Nadányi –, s bár a római jog összegyűjtése Justinianus érdeme, Van Leeuwen bebizonyítja munkájában, hogy ezen gyűjteményből ered valamennyi keresztény állam joga. Nem kis túlzással nem csak a 16. század nagy humanista tudósai, az olasz Andreas Alciatus és a francia Antonius Faber elé helyezi Van Leeuwen, hanem a régi római klasszikus jogászokat (Gaius, Paulus) is szerénységre inti. Van Leeuwennek, aki feltárja a jog istennőjének titkait, az istenek között van a méltó helye.¹⁶⁴

Dagályos, erősen túlzó sorok, melyek azonban talán jó szolgálatot tettek a szerzőnek bizonyítva, hogy egy távoli országból jött tudósjelölt is nagy jelentőséget tulajdonít európai körképet nyújtó kézikönyvének. Nadányi pedig azzal, hogy neve megjelent egy jelentősnek mutakozó alkotásban, bizonyíthatta pártfogói előtt, hogy választott szakterületén belekerült a tudományos körforgásba, jelentős szakemberek körül forgolódott.

en justitie in de justitie in de Nederlanden, gedateert den 5. en 9. Julij Anno 1570, Amsteldam, 1688.

¹⁶⁴ Az üdvözlő vers értelmezésében nyújtott segítségért köszönettel tartozom Takács Leventének.

III. Epilógus

Bár mai tudásunk szerint *Florus Hungaricus* jelentős visszhangot kapott és ismert volt egész Európában valamint a Kárpát-medencében is, és ezzel nevet szerzett magának a korai magyar történetírók között,¹⁶⁵ Nadányi János sem jogászként, sem tanárként nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Ez annál is sajnálatosabb, mert a kortárs magyarországi peregrinusok között kevesen voltak ennyire „megpatkolva” az európai *jus commune* tételes ismeretével és módszertanával. Bár doktori címet nem szerzett, de *disputatiói* által tanúsított potenciális tudása jelentős hatást válthatott volna ki, ha megfelelő polcra kerül az erdélyi közigazgatásban vagy igazságszolgáltatásban. Nagyenyedi tanárként is kudarcot vallott, s végül – apja eredeti vágyainak megfelelően¹⁶⁶ – mégis a papi pályával kellett megelégednie. Jogi ismereteit pusztán családjá vágyona visszaszerzése iránt folytatott évtizedes pörlekedéseiben kamatoztathatta.

¹⁶⁵ BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*, Budapest, MTA Kvt., 1975, 425–430.

¹⁶⁶ Végrendeletében – állítólag – ezen vágyát hangsúlyozta Nadányi Mihály. Vö. GÉRESI, i. m., 490.